

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ORIJENTALNA FILOLOGIJA
TURSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

TARIHI NA OSMANSKOM TURSKOM JEZIKU NA DŽAMIJAMA I KULAMA
PLAVSKO-GUSINJSKOG KRAJA

(Završni diplomski rad)

Kandidat: Muhamed Cecunjanin

Mentor: prof. dr. Kerima Filan

Sarajevo, jun 2017.

SADRŽAJ

SADRŽAJ	2
UVOD	3
I. NATPISI NA DŽAMIJAMA	5
1.1. Natpis na Staroj džamiji	5
1.2. Natpis na Redžepagića džamiji	10
1.3. Natpis na Šabovića džamiji	11
1.4. Džamija Sultanija	16
II NATPISI NA KULAMA	18
2.1. Natpis na kuli Šaćir-bega	18
2.2. Natpis na kuli Rama Dema-begova	21
2.3. Natpis na kuli Hadžimušovića	23
2.4. Natpis na kuli Šiljkači	25
2.5. Natpis na kuli Hodžića	27
2.6. Kula Alja Hak Zukovog Cirikovića	29
2.7. Natpis na kuli Rašića	30
2.8. Natpis na kuli Mulamekića	33
2.9. Natpis na kuli Nekovića	34
2.10. Natpis na kuli Gacovića	36
2.11. Natpis na kuli Hadžihasovića	38
2.12. Natpis na kuli Fera Radončića	40
2.13. Natpis na kuli Sokolj Dede	41
2.14. Natpis na kuli Mustaf Hadžijinoj	42
2.15. Natpis na kući Ismeta Radončića	44
III ORNAMENTI I SIMBOLI NA DŽAMIJAMA I KULAMA PLAVSKO-GUSINJSKOG KRAJA	46
ZAKLJUČAK	49
DODATAK	54

UVOD

Još od kamenog doba ljudi su težili bilježenju važnih događaja čime svjedoče crteži u pećinama širom svijeta. U Osmanskom carstvu u tu svrhu se koristila posebna pjesnička forma: tarih. Tarihom se bilježilo sve: rođenje djeteta, izgradnja kuće, džamije, mosta, škole, odlazak u rat ili pobjeda u bitci. Naši krajevi nisu bili izuzetak pa su se mnogi pjesnici okušali u pisanju tariha.

Kada se govori o tarihu najčešće se navode najuspješniji i estetski najvrijedniji tarihi napisani u većim centrima, dok su tarihi koji se nalaze u manjim mjestima, koje nisu pisali poznati pjesnici uglavnom van interesovanja naučne javnosti.

U ovom radu predstavimo 18 tariha koji se nalaze na džamijama i kulama plavsko-gusinjskog kraja. U vrijeme Osmanskog carstva Plav i Gusinje su bili periferni dio Skadarskog sandžaka a danas zatečeni tarihi datiraju iz vremena posljednjih decenija prisustva Osmanlija na ovom prostoru.

Za potrebe ovog rada obišao sam sve objekte na kojima se nalaze tarihi na osmanskom jeziku te sam napravio fotografije svih natpisa koje prilažem u dodatku ovog rada. U tekstu rada date su geografske koordinate lokacija svih objekata a u dodatku mape na kojima su označeni svi objekti sa natpisima na osmanskom jeziku, što će budućim istraživačima olakšati rad.

Sve kule na kojima se nalaze natpisi su odbranbeno-stanbenog karaktera. Moramo zaključiti da je arhitektonska autentičnost plavsko-gusinjskih kula u velikoj mjeri ugrožena. Jedan broj kula je danas napušten, sa vidnim oštećenjima, prepušten zubu vremena. Mnoge kule su žrtve sopstvenih vlasnika i stanovnika koji raznim renoviranjima i dogradnjama mijenjaju autentični izgled objekata u kojima žive.

Što se tiče natpisa, većina ih je u dobrom stanju. Izuzetak je natpis na kuli Nekovića koji je bio uklonjen prilikom restauracije kule i tom prilikom je nestao. Natpis na džamiji Sultaniji je nasilno uklonjen, natpis na kuli Šiljkači je oštećen zbog vremenskih uslova dok je natpis na kuli Hadžihasovića oštećen nestručnim pokušajem čišćenja i restauracije.

Halil Markišić se u djelu „Kulturno-istorijsko nasljeđe plavsko-gusinjskog kraja“ bavio temom tariha na kulama i džamijama u Plavu i Gusinju. Ovaj rad se dijelom oslanja na

njegov djelo. Na nekim mjestima se ne slažemo sa čitanjem i prijevodom tariha datih u tom djelu.

Pored samog čitanja i prijevoda tariha, u radu je ponuđena analiza jezičke građe sa aspekta morfologije, sintakse, leksike i semantike.

Koji se morfološki oblici nalaze u tarihima? Koliko su prisutni oblici iz arapskog i perzijskog a koliko iz turskog jezika? Koje sintaktičke forme susrećemo? Kakva je leksika i koliko su prisutni arabizmi i persizmi? Neka su od pitanja na koja ćemo pokušati dati odgovore kroz ovaj rad.

I. NATPISI NA DŽAMIJAMA

1.1. Natpis na Staroj džamiji

Geografske koordinate: 42.5964638, 19.9442880

الله محمد¹

ذی تعمیر اله

بو جامعي مشهور ایلدیلر فی سنه غرفو تاریخ سنه ۱۲۸۶

Allâh Muhammed

Zī ta'mir ile

bu cami'i meşhur eylediler

fi sene grfv

tarih sene 1286

Prijevod:

Allah Muhammed

Ovom obnovom

Učiniše slavnom ovu džamiju

godine 1286 (1869-70)

datum 1286

Natpis na Staroj ili Carskoj džamiji razlikuje se od ostalih natpisa. Iako je džamija izgrađena od kamena, na njoj nije isklesan tarih o izgradnji džamije u kamenu. Natpis na njoj je gravura u drvetu iznad ulaznih vrata. Natpis označava godinu restauracije džamije 1869/70 godine. Interesantno je i to da je godina pisana na dva načina i ebdžedom i brojem.

¹ Vidi slike br. 1., 2. 3., 4., 5. i 6

Ustaljena praksa prilikom pisanja tariha bila je da se godina izgradnje objekta nalazi skrivena u zadnjoj riječi tariha. Čitav tarih bio je iskazan stihovima, u rimi i sa jedinstvenim metrom. Zadnja riječ bi bila na svaki način uklopljena u pjesmi. I smislom, i rimom i metrom. Ni na koji način ne bi odudarala i narušavala jedinstvo pjesme. U arapskom pismu svako slovo ima svoju brojčanu vrijednost. Zbrajanjem brojčanih vrijednosti slova zadnje riječi dolazilo se do godine izgradnje objekta. Bilo je jako teško pronaći riječ čija je će brojčana vrijednost dati traženu godinu. Zato su tarihe pisali najuspješniji i najvještiji pjesnici.

Prof.dr. Fehim Nametak u svom djelu *Divanska poezija XVI i XVII stoljeća u BiH* navodi šest vrsta tariha, šest načina za izricanje godine brojčanim vrijednostima arapskih slova.

Osnovne vrste tariha su:

Tam Tarih – potpuni tarih

Potpuni tarih je ona vrsta tariha kod koje zbir brojčanih vrijednosti slova daje traženu godinu bez potrebe dodavanja ili oduzimanja. Da se radi o potpunom tarihu autor nagovještava u nekom od prethodnih stihova. Ako nema nikakvog nagovještaja, tarih se smatra potpunim jer je ovo osnovna vrsta tariha kojeg su autori najčešće koristili.

Tamiyeli tarih

Kod ove vrste tariha brojčana vrijednost slova u izrazu koji daje godinu daje veću ili manju vrijednost te je potrebno dodati ili oduzeti određeni broj da bi se dobila željena godina. Koji broj treba dodati ili oduzeti autor tarih nagovještava u predhodnim stihovima.

Takav je tarih šejhulislam Refik-efendije:

„Ali abayi emced tarihe etti imdad

Gitti Refik Efendi dergah-ı la yezale“.²

Hronogram mu izreče pomoć tražeći od najsvetije porodice pod ogrtačem

Ode Refik Efendi a tekija njegova vječna je.

Riječima Ali abayi imdad autor tariha sugerše da nam treba pomoć najsvetije porodice pod ogrtačem da bismo došli do prave godine. Opšte poznato mjesto u historiji islama je da je jednog

² Prof. Dr. İsmail Yakıt, „Osmanlı-Türk Kültür ve Medeniyetinde Tarih Düşürme Sanatı“, *Türkler Ansiklopedisi*, tom 11., str. 515. – 519.

dana Poslanik, a.s. pod svoj ogrtač uzeo hazreti Aliju, Fatimu, Hasana i Husejna riječima ovo što je ispod mog ogrtača moj je ehli bejt, moja je porodica. Njih je bilo pet zajedno sa poslanikom Muhammedom, a.s. što znači da na broj koji nam da brojana vrijednost slova moramo dodati broj pet.

„Mehmet Akif'in vefatına:

Mum gibi yandı ciğer çünkü vatan türküsünü

Hep geçen kapkara günlerde terennüm etti

Çıktı kırklar bir ağızdan dediler tarihin:

içimizden vatanın şairi Akif gitti

1396-41=1355 (Fatin Gökmen)³

Poput svijeće se spali srce jer pjesmu narodnu

Svih prošlih crnih dana pjevuši

Iz četrdeset i jednih usta u isti glas hronogram poteče

Napusti nas pjesnik naše domovine Akif

U ovom tarihu izrazom Çıktı kırklar bir – autor tariha nam skreće pažnju da treba oduzeti broj 41 da bi se dobila tražena godina.

Noktali harflerle tarih

Vrsta je tariha u kojoj treba sabrati samo slova sa tačkama da bi se dobila tražena godina. Da se radi o ovj vrsti tariha i da je potrebno sabirati samo brojčane vrijednosti slova sa tačkama autor tariha nagovještava u prethodnom polustihu koristeći jedan od izraza (“Menkut, nukat, cevher, cevherdar, güher, mücevher, mucem)

³ Isto

Noktasız Harflerle Tarih

To je tarih gdje se željeni datum dobija sabiranjem brojčanih vrijednosti slova koje nemaju dijakritičke tačke. Da se radi o ovoj vrsti tariha autor aludira u prethodnom stihu koristeći neku od sljedećih konstrukcija: “Sade, bî-nukat, gayr-i menkût, mühmel, bî-mu'cem.”

Katmerli tarih

Ukoliko posljednji polustih željeni datum izražava dva ili više puta, odnosno brojčana vrijednost slova daje dvostruko, trostruko ili više veći broj onda je riječ o katmerli tarihu. U zavisnosti od toga koliko puta brojčana vrijednost premašuje traženu godinu ova vrsta tariha se dalje dijeli na “duta”- dvostruki tarih “seta” - trostruki “rata” četverostruki tarih itd.

Lafzen ve manen tarihi

Vrsta je tariha u kojoj autor tariha u jednom stihu i riječima i brojčanom vrijednošću slova iskaže godinu.

Tarih na Staroj džamiji mogli bismo ubrojati u lafzen ve manen tarihe, iako se i od njih razlikuje. Dok su pjesnici koji su izricali ovu vrstu tariha godinu iskazivali brojčanom vrijednošću slova i riječima, u tarihu na Staroj džamiji godina je iskazana brojčanom vrijednošću slova i ciframa a ne riječima.

Prvo imamo slova grfv, analizom rječnika arapskog i osmanskog jezika nismo pronašli niti jednu riječ takovog oblika. To znači da je autor dao niz slova koje daju godinu ali ne čine riječ. Zbrajanjem brojčanih vrijednosti pomenutih slova dobija se godina:

$$\text{غ} + \text{ر} + \text{ف} + \text{و} = 1000 + 200 + 80 + 6$$

S druge strane, konstrukcijom fi sene grfv autor tariha nam dodatno skreće pažnju da je broj iskazao brojčanom vrijednošću arapskih slova koja nisu povezana u leksemu koja nosi neko određeno značenje, taj niz slova prema tome ne gradi sintaktičke i semantičke veze, nije dio neke smislene rečenice kako je to slučaj u drugim tarihima u kojima se brojčanom vrijednošću slova izražava godina. Nakon toga autor dodaje konstrukciju tarih sene 1286. Istu godinu autor je iskazao na jos jedan način: brojevima.

Slovo	أ	ب	ج	د	ه	و	ز	ح	ط	ى
Brojčana vrijednost	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Slovo		ك	ل	م	ن	س	ع	ف	ص	ق
Brojčana vrijednost		20	30	40	50	60	70	80	90	100
Slovo		ر	ش	ت	ث	خ	ذ	ض	ظ	غ
Brojčana vrijednost		200	300	400	500	600	700	800	900	1000

Tabela 1.: brojčane vrijednosti arapskog alfabeta prema Rječniku arapskog jezika Teufika Muftića (ebced hesabı)⁴

1970. godine izvršena je još jedna restauracija džamije. Tarih je sačuvan.

Na samom vrhu drvenog luka iznad vrata u desnom polju je urezbareno Allah a u lijevom polju Muhammed.⁵ Ovaj detalj je promakao Markišiću.

Riječ za zi (ذی / ذا)⁶ je arapska pokazna zamjenica koja se koristi kada se ukazuje na nešto što je blizu govornika, prevodi se našom pokaznom zamjenicom ovaj/taj, pokazne zamjenice po svojoj sintaktičkoj ulozi mogu stajati same i imati određene funkcije imenica, ili stajati uz imenice kao njihovi atributi kao u našem slučaju. Tada ih nazivamo pridjevskim pokaznim zamjenicama.⁷

⁴ Teufik Muftić, *Rječnik arapskog jezika*, Sarajevo, 1997. str.3, 67, 151, 175, 195, 259, 355, 421, 477, 499, 581,619, 705, 779, 833, 863, 907, 917, 1045, 1089, 1157, 1261, 1325, 1381, 1453, 1557,1607, 1681.

⁵ Vidi sliku br. 3.

⁶ Isto, 477

⁷ Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, Sarajevo, 1998. str. 405.

Riječ tamir je masdar – arapska glagolska imenica od glagola *عمر يعمر* što znači dati dug život, očuvati živog, očuvati u životu, iz tog osnovnog izvedeno je sekundarno značenje ovog glagola – opraviti, popraviti, obnoviti, sazizati, napraviti.

Riječ ile turska je postpozicija koja može imati značenje adverbijala načina, uzroka, vremena, društva i sredstva i često dolazi nakon glagolskih imenica.

U ovom slučaju postpozicija ile je došla nakon imenice tamir i ima značenje uzroka:

Ovom obnovom učiniše slavnom ovu džamiju.

Meşhur eylemek je kompozitni glagol. Dopuna pomoćnom glagolu je arapski particip pasivni meşhur. Upotrijebljen je pomoćni glagol eylemek koji se u savremenom turskom jeziku rijetko susreće i njegova je upotreba danas karakteristična za dijalekte⁸. U osmanskome jeziku pomoćni glagol eylemek se ravnopravno koristio sa glagolom etmek, i bio je ravnopravno zastupljen u govornome jeziku i u književnim tekstovima. Glagol je naveden u prošlom vremenu, trećeg lica množine.

Riječ cami'i (جامعي) je u akuzativu. Harf ye oznaka je akuzativa. Ona je objekat kompozitnog glagola meşhur eylemek učiniti poznatim.

1.2. Natpis na Redžepagića džamiji

Geografske koordinate: 42.5961726, 19.9460720

تاریخ سنة ۱۲۸۸

Tarih sene 1288

Prijevod

Datum 1288 godine

(1870/1871)

⁸ Ekrem Čaušević, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Zagreb, 1996., str. 207.

Tarih na Redžepagića džamiji urezan je na drvenim sofama iznad vrata⁹. Predstavlja godinu renoviranja džamije. Tarih je malih dimenzija¹⁰. Čini se da je urezan nožem. Posmatrajući ovaj tarih koji ima svega tri riječi posmatrač može biti u nedoumici. O kojem se zapravo jeziku radi? Da li je to tarih na arapskom ili na osmanskome turskom jeziku? Obije riječi koje su napisane u ovom tairu su izvorno arapske riječi. Ipak, ovaj tarih je napisan na osmanskome jeziku. Takav zaključak donosimo na osnovu nekoliko činjenica: obije riječi upotrebljene u ovom tairu (tarih i sene) kao arabizmi su ušle u osmanski turski jezik gdje su bile jako frekventne. Drugo, u plavsko-gusinjskom kraju smo zatekli dvadesetak tariha koji imaju više od dvije leksičke jedinice. Posmatrajući leksiku i gramatiku svih tariha nema dileme da su pisani osmanskim turskim jezikom. Ako nema nijednog tariha u široj regiji pisanog na arapskom jeziku, iako na osnovu leksike i gramatike možemo zaključiti da je tarih o kome je ovdje riječ pisan na arapskom ili na osmanskome turskom ravnopravno, ovaj tarih je ipak pisan na osmanskome jeziku.

Glagol imek ima kopulativnu funkciju – povezuje subjekat i predikat imenske rečenice¹¹. Prezent pomoćnog glagola imek je nastavak dir. U rečenicama se često izostavlja. Ako pretpostavimo da je nastavak dir izostavljen sa broja 1288 dolazimo do rečenice:

Datum je 1288 godina.

1.3. Natpis na Šabovića džamiji

Geografske koordinate: 42.5948262, 19.9441032

هذا من فضل ربي

عمل ياك و موقف اوله يارب

الصاحب هذا المسجد الشريف

الملك الحسنى حسن اغا ومحمد وعمر و أمين

⁹ Vidi sliku br. 7.

¹⁰ Vidi sliku br. 8.

¹¹ Ekrem Čaušević, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Zagreb, 1996., str. 191.

و أغوش بنان الحاج يعقوب آغا شهيدا وفات أيدن سنة ١٣١٨ وفي سنة ١٣١٦

استه دبرلي همزة

Hâzâ min fadli Rabbî

'Amel pâk ve Muvaffak ola yâ Rabb

Es-sâhib hâze-l-mescidi-ş-şerîf

El-Mulku-l- husnâ Hasan-ağa ve Muhammed ve Ömer ve Emîn

Ve Agûş binan el-hâcc Ya'kûb-ağa şehiden

Vefât eden Sene 1318 Ve fî sene 1316

Ustâ Debreli Hamza

PRIJEVOD

Ovo je dobročinstvo moga Gospodara.

O Gospodaru, čistim i uspješnim učini ovo djelo!

Graditelji ovog časnog mesdžida su:

Lijepog imetka Hasan-aga, Muhamed, Omer, Emin i Aguš

sinovi hadži Jakubovi koji je kao šehid preselio

Početak izgradnje 1316. (1898/1899) godine

Završetak izgradnje 1318. (1900/01) godine

Majstor Debranin Hamza

Oko samog prijevoda i čitanja ovog natpisa bilo je nedoumica. Naime, poznato je da od klasičnog vremena arapski jezik oskudijeva sa znacima interpukcije. Čak se i u savremenom arapskom jeziku osjeća da su znaci interpukcije strani, često se nalaze na mjestima gdje ih govornici evropskih jezika ne bi koristili, a izostaju na mjestima na kojima bi njihova upotreba

bila obavezna ako se uzme u obzir lakše razumijevanje teksta. Česta je pojava da čitamo čitav paragraf koji sadrži veliki broj rečenica koje su jukstaponirane ili grade nezavisne koordinirane veze gdje se koordinatori često koriste upravo kao znaci interpukcije.

Arapski jezik je izvršio veliki uticaj na osmanski jezik. Gore pomenuta karakteristika arapskog jezika zastupljena je i u osmanskom jeziku.

U zadnja dva reda natpisa na džamiji Šabovića čitamo: binan el-hâcc Ya'kûb- aĝa ŝehiden Vefat eden Sene 1316 Ve fi sene 1318 - sinovi hadži Jakubovi koji je kao ŝehid preselio 1316 (1898/1899) godina 1318 (1900/1901) godina.

Prvo čitanje natpisa dalo je sljedeći prijevod:

S obzirom da ne postoji nikakav znak interpukcije između riječi binan el-hâcc Ya'kûb- aĝa ŝehiden Vefat eden i riječi Sene 1316, godinu 1316 sam prepoznao kao godinu pogibije Jakup-age i pomenutu konstrukciju preveo kao:

sinovi hadži Jakubovi koji je kao ŝehid preselio 1316 (1898/1899). Godina izgradnje džamije 1318 (1900/01) godine.

Proučavajući biografiju Jakup-age Ferovića došao sam do nepobitnog podatka da je on pao kao ŝehid u Bitci na Nokšiće 1879. godine. Nakon nekoliko provjera ustanovio sam da nije došlo do greške u pretvaranju hidžreetskog datuma. 1316. hidžreetska godina odgovara 1898 - 1899 godini. Više nije bilo sumnje da nijedna od dvije pomenute godine ne označava godinu smrti Jakup-age.

Problem u čitanju natpisa nastao je kao posljedica odsustva znaka interpukcije. Semantičke odnose moramo prepoznati na osnovu morfologije i sintakse, a u ovom slučaju morali smo uključiti čak i vanjezičke faktore.

Na kraju, došli smo do zaključka da prva godina označava početak a druga završetak radova na izgradnji džamije: sinovi hadži Jakubovi koji je kao ŝehid preselio. Početak izgradnje 1318. (1900/1901) godine. Završetak izgradnje 1319. (1901/02) godine.

هذا من فضل ربي

Čitava konstrukcija je na arapskom jeziku. Riječ fadl (فضل) znači milost, dobrota, zasluga. Ispred nje se nalazi partitivna čestica min (من) - od, ona naglašava da je izgradnja džamije samo mali dio milosti-dobrote-zasluga moga Gospodara.

عمل پاک و موقف اوله یارب

Pomoćni glagol olmak zahtijeva dopunu u apsolutnom padežu. Funkciju dopune imaju arapski participi te imenice i pridjevi, imeničke i pridjevske fraze. Olmak može imati i značenje našeg glagola postati. Glagol olmak je u optativu, ola je arhajičnija verzija optativa olsun. Nosi značenje želje.

Riječi pak i muvaffak su atributi za imenicu amel¹². Oni se shodno pravilima arapskog jezika nalaze iza imenice na koju se odnose.

Ya Rabb je arapski vokativ kojeg čini vokativna čestica ya i riječ Rabb.

الصاحب هذا المسجد الشريف

Ova konstrukcija je arapska genitivna veza. Njen prvi član je riječ sahib, drugi član genitivne veze je riječ mescid koja ima svoj atribut, pridjev šerif. U ovom tarihu prvi član genitivne veze ima određeni član. Prema pravilima arapskog jezika prvi član genitivne veze ne smije imati određeni član jer je određen drugim članom genitivne veze. Prvi član genitivne veze može primiti određeni član jedino u nekim dijalektima, što je prepoznala kao jedan od rijetkih izuzetaka kufanska škola gramatike koja je i poznata po tome što je registrovala čak i neobične i rijetke jezične pojave (aqwāl šādda) i pretakala ih u pravila.

Mustafa Jahić o odnosu kufanske škole gramatike prema jezičkome materijalu kaže: “U tretiranju jezičke prakse kufanski gramatičari nisu bili rigorozni u shvatanju "čistog" arapskoga jezika kao basranski gramatičari. Zbog udaljenosti od pustinje, time i "čistog" arapskoga jezika, kufanski gramatičari su imali mnogo blaže kriterije kod ocjenjivanja usmeno tradiranoga materijala.”¹³, on dalje navodi:

„Odnos kufanskih gramatičara prema jezičkome materijalu u uskoj je vezi s korištenjem analogije. S obzirom na to da su jezički materijal prihvatili u mnogo širem smislu od Basranaca, kufanski gramatičari su i analogiju u svojim gramatičkim istraživanjima na isti način tretirali. Tako su u analošku proceduru upoređivanja i sravnjivanja jezičkih pojava uvodili devijantne primjere (aqwāl šādda) iz jezičke prakse, za razliku od Basranaca koji su bili izuzetno oprezni u analoškoj obradi jezičkog materijala. Naglašavajući sistemsku prirodu

¹² Sead Ibrić je riječ عمل prepoznao kao amele. Vidi: Halil Markišić, *Kulturno-istorijsko nasljeđe plavsko-gusinjskog kraja*, 2012. str. 58.

¹³ Mustafa Jahić, *Arapski jezik u islamski naukama povezanost i međusobni uticaji*, Sarajevo, 2012. str. 184.

jezika, basranski gramatičari su analoškom procesu pristupali samo onda kada bi za to bili ispunjeni svi uvjeti tako da su u analoški postupak uvodili isključivo frekventne i kontinuirane jezičke pojave¹⁴.

Naše područje je ostalo van dometa kufanske škole gramatike a što se tiče arapskog jezika, pod uticajem Kur'ana i drugih vjerskih tekstova klasični arapski jezik je izvršio dubok prodor u kulturu Osmanskog Carstva sprječavajući prodor i uticaj dijalekata. Što se tiče standardne norme kako u klasičnom arapskom tako i u savremenom arapskom jeziku upotreba određenog člana na prvom članu genitivne veze je nepravilna¹⁵.

U poeziji je moguće namjerno narušavanje gramatičkih pravila kako se ne bi narušila stroga poetička pravila. Zbog tog razloga pjesnik može na prvom članu genitivne veze staviti određeni član, kako ne bi izgubio metar u stihu.

Međutim, ovaj natpis je dokumentarno-informativnog karaktera, nije pisan u formi tariha kao pjesničke vrste, nema rime ni metra.

Uzimajući u obzir sve gore navedeno, prihvatajući svu težinu i odgovornost svojih riječi zaključio sam da je pojava određenog člana na prvom članu genitivne veze u ovom tarihu greška.

الملك الحسنى حسن اغا ومحمد وعمر و أمين و أغوش بنان الحاج يعقوب آغا شهيدا وفات أذن

Lijepog imetka Hasan-aga i Muhamed (Mehmed), Omer i Aguš, sinovi hadži Jakubovi koji je kao šehid preselio.

U nevedenoj konstukciji koju sam po inerciji preveo kako stoji u tekstu, kada sam pristupio pažljivijem čitanju i analizi pažnju mi je privukla riječ بنان - binan.

Arapska riječ ibn sin ima dvije nepravilne množine abnau i benu. Riječ binan mogla bi biti dvojina riječi ibn. Ibnani ili binani, s obzirom da početni elif nije u korjenu riječi već se dodaje radi lakšeg izgovora i često se gubi. Kontekst, semantika i sintaksa ne dozvoljavaju da riječ binan bude dvojina riječi ibn. To stoga jer su navedena imena četverice Jakubovih sinova.

¹⁴ Isto, str. 185.

¹⁵ Pogledaj: Mustafa Jahić, *Arapska gramatika u djelu al-Fawa'id al-'abdiyya Mustafe Ejubovića*, Sarajevo, 2007., str.277-278. – Ejubović objašnjava da kod genitivne veze dolazi do spajanja značenja prvog i drugog člana genitivne veze čime se dobija novo značenje. Prvi član genitivne veze mora biti neodređen kako bi se odredio drugim članom genitivne veze. Prvi član genitivne veze ne može biti i određen i neodređen u isto vrijeme, zato se mora izostaviti određeni član, a ako je imenica vlastita ona će se ideterminirati. Ejubović navodi kako „kufanski gramatičari, ipak dopuštaju upotrebu determinirane određenice npr.: الثلاثة الأتواب *tri haljine*, ili الخمسة الدراهم *pet dirhema*, ističući istovremeno da ovakav način izražavanja nije analogijom normiran.“

Pravila arapskog jezika nalažu da se u ovakvim slučajevima uvede množina riječi a nikako dvojina.

Daljim istraživanjem pronašao sam da riječ بنان u obliku benan može značiti jagodice prstiju. Opet sam došao na ideju da upotrebu riječi benan posmatram kao stilsku figuru, autor teksta se poigrava te upotrebljava fonetski sličnu riječ koja se u našim glavama prepoznata kao množina riječi ibn – sin, a nosi značenje jagodice prstiju stvarajući drugu, dublju i kompleksniju sliku, Jakubovi sinovi su njegove jagodice prstiju, neraskidivi dio njegovog identiteta, njegove biti, oni su njegovi prsti, te je i izgradnja džamije njegovo djelo, djelo njegovih ruku, njegovih prstiju – sinova.

Nažalost, kako sam već naveo, ovaj tarih nije pisan u stihu, ima dokumentarno-informativni karakter, ne pretenduje da stvara stilske slike te sam sklon stavu da je i na ovom mjestu riječ o grešci.

Na kraju tariha navedeno je ime majstora: Usta Debreli Hamza – Majstor Debranin¹⁶ Hamza.

Ispod pomenutog tariha a na kamenom luku iznad vrata bojom je bila napisana sljedeća dova:

اللهم افتح لنا ابواب رحمتك

Gospodaru, otvori nam vrata Svoje milosti.

To je dova koja se uči prilikom ulaska u džamiju. Vremenom, natpis je izbljedio i danas se teško može primjetiti.

1.4. Džamija Sultanija

Geografske koordinate: 42.5974913, 19.9441136

Iako je džamija Sultanija posljednja osmanlijska džamija u Crnoj Gori čiju je izgradnju naložio sultan Abdul-Hamid po kome i nosi naziv Sultanija džamija, danas na njoj nema natpisa na osmanskome jeziku. Na prednjoj strani džamije postoji kamena ploča sa lijepo isklesanim

¹⁶ Debar je grad u zapadnoj Makedoniji. Broji 14561 stanovnika. U prošlosti su graditelji iz Debra bili nadaleko čuveni. U 18. i 19. vijeku kraj je posebno bio poznat po drvorezbarenju. Za vrijeme Osmanlija Debar su uglavnom naseljavali Albanci. Njihova spretnost i umijeće u zidanju i obradi kamena je ušla u poslovicu – i dandanas se u Plavu i Gusinju za dobrog majstora kaže “zida kao Dibrani”

okvirom u obliku kruga¹⁷. U tom okviru nekada je bio isklesan tarih na osmanskome jeziku. Jasno su vidljivi tragovi da je natpis nasilno uklonjen.

¹⁷ Vidi sliku br. 10.

II NATPISI NA KULAMA

2.1. Natpis na kuli Šaćir-bega

Geografske kordinate: 42.5952340, 19.9471490

صاحب شاکر أفندي اوسته عبدالله ابن الحاج خورشید بک

پاد پشاه عبد الحامدک عمری بیکلرجه اوله

عسیردن منصور مکان ایلسون معمور حق

سایه سینده بو بنانک اسا اله ختم اوله

Posljednji red je nečitak

Sahib Şakir Efendi Usta Abdüllah Ibn Elhac Hurşid Bey

Padişah Abdülhamid'in ömrü binlerce ola

Asirden mansûr mekân eylesin. Ma'mûr-i Hak

Sayesinde bu binanın esen ile hatmi ola

Teekudei mahid ihtiran oldukça (ovdje je kraj reda nečitak)

Fi Muharremülharam 1317¹⁸

Prijevod:

Vlasnik Šakir-efendija, mastor Abdulah, sin Hadži Huršid-bega

Neka hiljadu ljeta živi sultan Abdulhamid

Neka Bog pomogne ovom mjestu da savlada teškoću.

Zahvaljujući sreći Božijoj, neka je sa srećom završena ova kuća

¹⁸ Halil Markišić, *Kulturno-istorijsko nasljeđe plavsko-gusinjskog kraja*, 2012., str. 180.

Dok je božije potpore

U mjesecu muharemu 1317 / maj - jun 1899.

Drugi dio natpisa se nalazi u krugu iznad vrata.

Tekst na osmanskome jeziku:

پادشاه چوق یاشا

Padişaha çok yaşa

Prijevod: Neka dugo živi padişah

Natpis na kuli Šaćir-bega je najteže pročitati u poređenju sa svim tarihima plavsko-gusinjskog kraja. Natpis je urađen na luku iznad vrata. Podijeljen je na dva dijela između kojih se nalaze mjesec i zvijezda. Natpis je kaligrafski uređen i slova se preklapaju što otežava čitanje.

Posebno je nečitak posljednji red na lijevoj strani natpisa. U transkripciji sam naveo čitanje Seada Ibrića.

Sahib Şâkir Efendi Usta Abdüllah Ibn Elhac Hurşid Bey – Na početku natpisa se nalaze imena vlasnika i majstora: Šakir-efendija i Abdullah, sin Hadži Hurşid-bega što se jasno vidi u natpisu.

Padişah Abdülhamid'in ömrü binlerce ola – u nastavku teksta autor tariha navodi dovu – želju: Neka hiljadu ljeta živi sultan Abdulhamid. Predikat rečenice je glagol olmak koji je u optativu trećeg lica jednine. Njegova dopuna je konstrukcija Padişah Abdülhamid'in ömrü gdje su riječi Abdulhamid i ömür u prvoj genitivnoj vezi a riječ Padişah je apozicija koja određuje riječ Abdulhamid. Binlerce je relativ-ekvativ koja ima funkciju adverbijala za vrijeme.

Asirden mansur mekân eylesin. – Neka ovo mjesto bude pomognuto od Boga vijekovima – predikat rečenice je glagol eylemek u optativu trećeg lica jednine. Subjekt je riječ mekân a njegov atribut riječ mansûr što je arapski particip pasivni glagola nasara jansuru (ينصر – نصر) dok je riječ asirden adverbijal za vrijeme.

Ma'mur-i Hak Sayesinde bu binanın esen ile hatmi ola - Zahvaljujući sreći Božijoj neka je sa srećom završena ova kuća – predikat rečenice je glagol olmak koji je u optativu trećeg lica jednine. Njegova dopuna je imenica hatim koja sa imenicom bina gradi prvu genitivnu vezu.

Konstrukcija esen ile ima funkciju adverbijalne odredbe za način a čine je imenica esen¹⁹ i postpozicija ile. Mamûr-i Hakk sayesinde – ova konstrukcija ima funkciju adverbijalne odredbe za uzrok a grade je postpozicija sayesinde (zahvaljujući) i perzijska genitivna veza Mamûr-i Hakk. Mamûr predstavlja particip pasivni glagola 'amara yu'amiru (عمر – يعمر) koji u aapskom jeziku ima sljedeća značenja: učiniti naprednom /kuću - Bog/ stanovati, živjeti, obitavati, sagraditi, tako da bi bliži prijevod glasio: zahvaljujući pomoći Božijoj, zahvaljujući izgradnji Božijoj (autor tariha aludira da je Bog uzrok svemu, da je On graditelj svega pa i ove kule, te zasluge za njenu izgradnju pripisuje Njemu).

Teekudei mahid ihtiran oldukça (ovdje je kraj reda nečitak) – Dok je Božije potpore. Posljednji red natpisa je nečitak. Pru riječ u ovom redu Ibrić je pročitao kao te'ekude'i. Uvidom u natpis zaključio sam da pomenuta slova nikako ne mogu graditi pomenutu riječ.

Ovu riječ sam pročitao kao taki (تاکه) ipak moram napomenuti da nisam siguran u takvo čitanje obzirom da se iznad vertikalne linije nalazi kružić koji podsjeća na sukun (تکه ili تائه).

Riječi mahid ihtiran oldukça jasno se mogu pročitati, dok je kraj reda nečitak.

Na kraju se nalazi datum izgradnje kule: fi Muharremi-l-Haram 1317.

U mjesecu muharemu 1317 / maj - jun 1899.

U drugom dijelu natpisa koji je i fizički odvojen od ostatka teksta nalazi se maksima:

Padişaha çok yaşa.

¹⁹ U rječniku Kamusi Türki navode se sljedeća značenja imenice esen u obliku اسن ili ایسن zdrav, isravan, čist, konačan, pametan

2.2. Natpis na kuli Rama Dema-begova

Geografske koordinate: 42.5948410, 19.9448020

صاحب حان

رجباغيك احمد اغا

زاد يوسف و خالد

و آدم بن ايوب

بكلري انشانی قد

مجددا خيرلو

السونلر سنة ١٣١٢

اعمال اوسته حسن

اغا دبره لى²⁰

Sahib-i hâne

Recebâgîç Ahmed-ağa

zâde Yûsuf ve Hâlid

Ve Âdem bin Eyyûb

Beğleri inşâni kad

Muceddiden hayırlu

olsunlar sene 1312

İ'mâl-i usta Hasan

Ağa Debreli

²⁰ Vidi sliku br. 16.

Prijevod:

Vlasnik kuće

Begovi Jusuf i Halid

Sinovi Redžepagić Ahmed-age

i Adem sin Ejjubov

odlučili su sagraditi

je iznova, od hajira

Neka im je, godina 1312 (1894/95.)

Uradio majstor Hasan

Aga Debrelī (iz Debra)²¹

Na početku natpisa se nalazi konstrukcija sahib-i hane. Sahib je arapski particip koji znači vlasnik. Hane je perzijska riječ i znači kuća, mjesto stanovanja, u kombinaciji sa drugim imenicama ima funkciju apozicije pomoću koje se izvodi ime mjesta (hasta-hane, abdest-hane, ecza-hane). Dvije riječi sahib i hane grade perzijsku genitivnu vezu.

Nakon toga stoje imena vlasnika kuće, Redžepagić Ahmed-aga zade Jusuf ve Halid. Arapski glagol zade ima osnovno značenje povećati se, rasti, množiti se, proširiti, pojačati, dopuniti. U osmanskome jeziku leksema zade kada se nađe iza imena dobija značenje sin.

Godina izgradnje je 1312. Po Hidžri, što odgovara 1894./1895.

Riječi Beğleri inşâane kad Muceddiden – begovi iznova izgradiše – upućuju nas da je na istom mjestu i prije postojala kuća koja je vjerovatno vremenom bila jako oštećena. Umjesto renoviranja, vlasnici su odlučili da na temeljima stare, naprave novu kuću.

İ'mal usta Hasan Ağa Dereli – na kraju natpisa se nalazi ime graditelja.

²¹ Halil Markišić, *Kulturno-istorijsko nasljeđe plavsko-gusinjskog kraja*, 2012. str. 187.

2.3. Natpis na kuli Hadžimušovića

Geografske koordinate 42.5954170, 19.9415530

ما شا الله كان

يا مفتح الابواب افتح

لنا خير الباب

سنة ١٣١٥

مراد بن ذكريا

من صبر و غفر ثمر ظفر

اعمال اوسته عبد الله دبره²²

Mâ şâllâhu kâne

Yâ Mufettiha'l-ebvâb iftah

lenâ hayre'l-bâb

s 1315

Murâd bin Zekeriyâ

Men sabere ve gafere semere zafere

Îmâl usta Abdullah Debra

Prijevod:

„Biva kako Allah hoće

O Ti Koji otvaraš sva vrata, otvori

Nama najbolja vrata

²² Vidi sliku br. 17.

Godine 1315. (1897/1898)

Murad sin Zekerije

Ko se strpi i oprostí imat će rezultata i pobijediti će

Uradio majstor Abdullah Debra"

Ovaj natpis je zanimljiv na nekoliko načina. Urađen je poput levhe. U sredini se nalazi krug u kojem je napisan natpis. Iznad i ispod kruga nalaze se dva pravougaonika. Iznad kruga u pravougaoniku nalaze se dvije osmanlijske zvijezde a između njih mjesec i zvijezda. Ispod kruga u uokvirenom pravougaoniku stoji maksima.

Mā šallahu kane – biva kako Allah hoće. – ova rečenica je iz arapskog jezika. U islamskom kulturnom krugu se koristi jako često. Ova fraza se najčešće koristi kada se uspješno završi neko djelo. Ovom frazom se želi reći da je uspjeh koji smo postigli milost Allahova i njegova zasluga. Time se čovjek uči skromnosti a muslimani pored svega navedenog vjeruju da izgovaranje ove konstrukcije čuva od uroka. Ako se uzme u obzir ljepota kule i vrijeme njene izgradnje lako možemo zamisliti vlasnika kule kada je prvi put po završetku kule pogledao svoj novi dom. Vjerovatno su mu prve riječi bile mašallah. Ovim riječima je želio i zaštititi svoju porodicu od uroka.

Zanimljivo je da je riječ Allah napisana iznad riječi mā šā'e kāne. Moglo bi se pročitati Allahu mā šā'e kāne. U tom slučaju mogli bismo reći da je došlo do inverzije, te je riječ Allah došla na početku rečenice koja bi se u arapskoj gramatici u tom slučaju tretirala kao imenska rečenica u kojoj je riječ Allah subjekat a mā šā'e kāne rečenica u funkciji predikata. Ovakvo čitanje sa aspekta sintakse je validno iako je neuobičajeno. Ako uzmemo u obzir da su autori tariha pokušavali da oponašaju jezik poezije moguće je da je autor u ovom slučaju želio da postigne efekat začudnosti dvostruko naglašavajući riječ Allah, stavljajući je na početku rečenice i ispisujući je iznad čitavog teksta.

Ipak bih naveo i drugo moguće čitanje Mā šā Allāhu kāne. U tom slučaju autor tariha koristi čestu praksu koja se koristila prilikom izrade levhi a ogleda se u tome da se riječi ne pišu u jednom redu već se često slova preklapaju a riječi pišu jedne iznad drugih. Ismi dželāle – Uzvišeno ime tj. riječ Allah se u kaligrafski uređenim tekstovima često ispisuje iznad ostalog teksta. U kaligrafski napisanom šehadetu npr. Riječi Allah i Muhammed se najčešće pišu u

sredini, riječ Allah iznad riječi Muhammed dok se prvi dio šhadeta piše sa desne a drugi dio šhadeta sa lijeve strane.

Ya muffedihal-ebvab iftah lenâ hayrel-bab – o Ti koji otvaraš sva vrata otvori nam najbolja vrata. – ova konstrukcija je također izvorno iz arapskog jezika. Riječ je o dovi koja se koristila u dva slučaja: kao dova prilikom ulaska u određeni objekat i kao dova kojom se traži opskrba.

Nakon toga stoji godina izgradnje kule a to je 1315. Hidžretska godina, što odgovara 1897/1898 godini po gregorijanskom kalendaru.

U nastavku tariha navedeno je ime vlasnika: Murad (Murat) sin Zekerije. Zanimljivo je da se ime vlasnika nalazi na marginama kamene ploče van sva tri okvira u kojima je napisan čitav tarih.

Vlasnik je na kraju napisao svoju maksimu:

Ko se strpi i oprostí imat će rezultata i pobijediti će.

Na samom kraju natpisa kako je običaj stoji potis majstora: Abdullah Debra.

2.4. Natpis na kuli Šiljkači

Geografske koordinate 42.5957630, 19.9469830

Nepotpuno pročitano

Prvi i drugi red nečitki.

رب يسر لا تعسر

ديه رك قلدو ادا

Peti red nečitak

الماس پلاولى

سنة ١٣١٧

Prvi i drugi red nečitki

Rabbi yessir, la tu'assir

Diyerek kildu eda

Peti red nečitak

Elmâs Plâvlî

Sene 1317

Prijevod:

Izgovarajući Bože olakšaj a ne otežaj

Sagradio Plavljanin Elmas

Godina 1317 (1899/1900)

Natpis na kuli Šiljkači je u prilično lošem stanju. Slova su teško vidljiva te je kompletan natpis teško pročitati.

Rabbi yessir, la tu'assir Diyerek kildu eda - Izgovarajući Bože olakšaj a ne otežaj Sagradio

Predikat rečenice je konstrukcija kildu eda.

Diyerek je gerund na erek/arak glagola demek i ima funkciju adverbijalne odredbe za način.

Konstrukcija Rabbi yessir, la tu'assir je iz arapskog jezika i dio je dove kojom se zaziva Allahova pomoć prije početka bilo kojeg posla.

Na kraju natpisa stoji ime vlasnika kule: Elmas Plavli, te godina izgradnje kule: 1317 (1899/1900)

Kada je u Prvom Balkanskom ratu Plav i Gusinje osvojila crnogorska vojska 19012/13 godine, nove vlasti su oduzele ovu kulu od njenih prvih vlasnika. 1913. godine u Plavu je provođeno nasilno pokrštavanje i sistematsko ubijanje muslimana. U kuli Šiljkači je bio

smješten kraljevski prijeki sud, institucija koja je veliki broj muslimana poslala u smrt. Nerijetko su se smrtne kazne izvršavale niz zidine ove kule sa čijih su prizora visila vješala.

2.5. Natpis na kuli Hodžića

Geografske koordinate 42.5852020, 19.9508580

عمل پاک موفق اوله

یا رب صاحب بار قلعه

مولای یعقوب اعلیٰ عبد الله

اوسته سحاپ دبره

سنه ۱۳۱۶

‘Amel-i pak muvaffak olâ

Yâ Rabb sahib bâre kal’a

Molla Yakub oğlu Abdullah

Sene 1316. (u lijevom gornjem uglu)

Prijevod:

Neka mu je djelo čisto i uspješno

O Gospodaru, vlasnik kule

Mula Jakubov sin Abdullah

Majstor Sehap Debra (Debranin)

Godina 1316. (1898/1899)

²³ Vidi sliku br. 19.

Amel-i pâk muvaffak olâ Yâ Rabb - Neka je djelo čisto i uspješno. Ova rečenica se nalazi i na natpisu na džamiji Šabovića. Kao što smo istakli, glagol olmak zahtijeva dopunu u apsolutnom padežu. Glagol olmak je u optativu, arhaičnoj verziji glagola olsun. Riječ pâk je u perzijskoj genitivnoj vezi sa imenicom ‘amel. Konstrukcija ‘amel-i pak i riječ muvaffak su semantičke dopune glagola olmak. Riječ Yâ Rabb koja je u vokativu dio je ove rečenice iako je napisana u drugom redu.

Sâhib bâre kal’a Mulla Ya’kûb oĝlu Abdullah – Vlasnik kule Mula Jakubov sin Abdullah

U ovoj konstrukciji upotrijebljene su dvije riječi: perzijska riječ bâre i arapska riječ kal’a. Obije riječi znače kula.

Sead Ibrić je ovu konstrukciju pročitao kao Yâ Rabb sâhibini bârek kil te je preveo: “O Gospodaru, vlasnika njena blagoslovi”²⁴. Uvidom u natpis došao sam do čitanja koje sam predhodno naveo.

U nastavku teksta nalazi se ime majstora: Usta Sehap Debra. Imajući u vidu natpise na kulama plavsko-gusinjskog kraja primjećujemo da je ovo neobična pozicija, ime majstora koji je gradio kulu nalazi se ispred imena vlasnika kule.

Molla Yakub oĝlu Abdullah – Mula Jakubov sin Abdullah – Na kraju natpisa se nalazi ime vlasnika kule, interesantno je da je umjesto arapske riječi ibn upotrijebljena turska riječ oĝlu koja sa imenom Yakub gradi genitivnu vezu.

Sene 1316 – godina 1898/1899 – godina izgradnje kule nalazi se u lijevom gornjem uglu izvan bordurom uokvirenog natpisa.

²⁴ Isto, str. 208.

2.6. Kula Alja Hak Zukovog Cirikovića

Geografske koordinate: 42.6065010, 19.9443680

عمل اوسته

عبدالله و اسماعيل

صاحب خاليل بن

زوقو دار اقبالهم

سنه ۱۳۱۹

۲۰ مايس رومی²⁵

‘Amel-i usta

‘Abdullâh ve Ismâ’îl

Sâhib Halîl bin

Zuko Daru ikbâlihîm

Sene 1319

20 Mâyis Rûmî

Prijevod:

Uradili mastori Abdullah i Ismail

Vlasnik Halil sin

Zukov, neka im je kuća sa srecom (sa ikbalom)

Godina 1319 (1901/1902)

20 maj rumijski²⁶

²⁵ Vidi sliku br. 20.

²⁶ Halil Markišić, *Kulturno-istorijsko nasljeđe plavsko-gusinjskog kraja*, 2012., str. 216.

Amel-i usta Abdullah ve Ismail – Uradili majstori Abdullah i Ismail – imena graditelja kule nalaze se na samom početku natpisa.

Sahib Halil ibn Zuko – vlasnik Halil sin Zukov – ime vlasnika se nalazi ispod imena majstora. Činjenica da je data prednost imenima majstora ispred imena vlasnika kule govori nam da je vlasnik poštovao rad majstora u toj mjeri da je dao prednost imenima majstora i dozvolio da se njihova imena nađu iznad njegovog imena.

Daru ikbâlihîm – neka im je kuća sa srećom – obije riječi su arabizmi, riječ iqbâl ima arapski pronominalni sufiks za treće lice množine. Zbog te činjenice ovaj tarih ne posmatramo kao poruku vlasnika kule već nekog drugog, najvjerojatnije majstora koji su pomenutu rečenicu upotrijebili kao čestitku i ovjekovječili je u kamenu.

Sene 1319 20 Mayis Rumi – godina 1901/1902, 20. Maj rumijskog kalendara. – na kraju natpisima se nalazi godina izgradnje kule iskazana rumijskim kalendarom.

2.7. Natpis na kuli Rašića

Geografske koordinate 42.5648558, 19.8322260

يا رب سعادته مشرف قيل بو مكاني

كلن كلسون سعادته

كيدن كيدسون سلامتله

صاحب مصطفى بن رمضان معمار

دبره لي عبد الا

سنة ١٣٢٠ خزيران²⁷

Yâ Rabb saadetle muserref kil bu mekâni

Gelen gelsun saadetle

²⁷ Vidi sliku br. 21.

Giden gitsun selâmetle

Sahib Mustafa bin Ramadân mi'mâr²⁸

Debreli Abdelâ Sene 1320. Haziran

Prijevod:

O Gospodaru, srećom počasti ovo mjesto

Onaj koji dođe neka sa srećom dođe

Onaj koji ode neka u miru ode

Vlasnik Mustafa sin Ramazanov

Arhitekta Debranin Abdullah, godina 1320. (1902) jun

Natpis na kuli Rašića zasigurno predstavlja najznačajniji tarih u plavsko-gusinjskom kraju. Dok većina natpisa nije pisana kaligrafskim pismom natpis na kuli Rašića pisan je sulusom – pismom koje se često koristilo u natpisima klesanim u kamenu. Natpis je vokaliziran, što je još jedna karakteristika koja ga izdvaja od ostalih natpisa koje smo sreli.

Ovaj natpis ima pet redova. Tek nakon dugog iščitavanja ovog tariha primijetili smo da je pisan u stihu. Dakle, ovo je jedini natpis kojeg možemo podvesti pod tarih kao pjesničku vrstu.

Drugi i treći stih se rimuju kao i četvrti i peti. Prvi stih se djelomično rimuje sa četvrtim i petim stihom.

Što se tiče metra tarih je djelimično uklopljen, i to po pravilima aruza – arapske metrike. Drugi i treći stih u potpunosti slijede identičan metar (kratki i dugi slogovi se smjenjuju u oba stiha na isti način)

Četvrti i peti stih su približno istog metra ako se izuzme konstrukcija sene 1320 koja je odmaknuta od ostatka teksta kao da je autor tariha bio svjestan da mu ova konstrukcija

²⁸ Sead Ibrić nije prepoznao riječ mi'mâr koja se nalazi na kraju četvrtog reda. Natpis na ovoj kuli je prilično visoko te ga je teško pročitati sa zemlje. Vidi: Halil Markišić, *Kulturno-istorijsko nasljeđe plavsko-gusinjskog kraja*, 2012., str. 236.

narušava metar te je odmaknuo od ostatka teksta navodeći čitatelja da je preskoči kako bi njegova pjesma bila potpuna.

Dok u većini natpisa koje je obuhvatio ovaj rad dominira arapska leksika, u ovom natpisu prednost je data turskoj leksici i gramatici.

Yâ Rabb saadetle müşerref kil bu mekâni - Gospodaru, srećom počasti ovo mjesto. - Na početku rečenice se nalazi arapski vokativ Yâ Rabb koji nema sintaktičku funkciju. Predikat je kompozitni glagol müşerref kil sastavljen od turskog glagola Kılmak i arapskog participa pasivnog glagola şerefe koji je u drugoj glagolskoj vrsti. Predikat ima dvije dopune, jednu u akuzativu a drugu u instrumentalu. Glagol müşerref kılmak je dvostruko prijelazan (počastiti nekoga nečim). Sintagma bu mekâni je određeni objekat i kao takva mora biti u akuzativu što joj omogućuje da promijeni mjesto objekta (neposredno ispred glagola). Do inverzije je došlo kako bi se ostvarila rima prvog, četvrtog i petog stiha (mekân – Ramadân -Haziran)

Gelen gelsun saadetle – Onaj koji dođe neka sa srećom dođe – predikat je glagol gelsin koji je u optativu trećeg lica jednine. Subjekat je particip gelen dok je riječ saadetle dopuna predikata u instrumentalu. Rečenica u potpunosti slijedi pravila turske gramatike dok je vidljivo odsustvo arapske gramatike. I u ovom stihu kao i u narednom je došlo do inverzije te su dopune predikata došle iza njih. Time dopune glagola dolaze nakon predikata i zauzimaju posljednje i najvažnije mjesto u rečenici te su na taj način naglašene. Pored toga ostvarena je rima drugog i trećeg stiha dok se riječ saadetle nalazi i u sredini prvog stiha što stvara određenu zvučnu sliku.

Sahib Mustafa ibn Ramadân Mi'mâr

Debreli Abdullah Sene 1320. Haziran

U zadnjim stihovima nalaze se imena vlasnika i graditelja kule. Ova dva stiha se rimuju (Ramadan-Haziran). Međutim ne možemo reći da su stihovi istog pravilnog metra, to možemo reći samo za posljednje riječi u oba stiha. Pored što imamo rimu na slovo nun, ove dvije riječi su istog *vezna* te imamo identičnu distribuciju kratkih i dugih vokala.

Sa sigurnošću možemo reći da je ovo najuspjelili tarih u plavsko-gusinjskom kraju. Ipak pravila klasične poetike osmanske književnosti nisu u potpunosti ispoštovana. Što se tiče rime, tarih bi morao biti monorimna pjesma. U našem slučaju imamo dvije rime (1-4-5 stih i 2-3 stih). Pored toga postoje nepravilnosti u metru četvrtog i petog stiha. I na kraju u tarihu

kao pjesničkoj vrsti godina biva iskazana brojčanom vrijednošću slova. Čini se da ovaj tarih nije napisao iskusni pjesnik i zato što u zadnjim stihovima nemamo mahlas (pjesnički nadimak) koji u principu svi autori uvode u svoju pjesmu.

2.8. Natpis na kuli Mulamekića

Geografske koordinate: 42.5631267, 19.8329585

يا حافظ

سنة ١٣٢٠²⁹

Yâ Hâfiz

Sene 1320

Prijevod:

O Ti Koji čuvaš (Štitiš)

Godina 1320 (1902/03.)

1902/1903 godina spada u turbulentne godine koje su predhodile balkanskim ratovima. Iako tih godina nije bilo ratnih dešavanja u Plavu i Gusinju, opšta napetost i stanje nesigurnosti bili su glavni razlog izgradnje velikog broja kula. Čini se da su u godinama sigurnosti i blagostanja ljudi u plavsko-gusinjsom kraju pravili kuće stavljajući u prvi plan udobnost doma, godine nakon Berlinskog Kongresa (1878. god.) Bitke na Nokšiću (1879. god.) , Boja na Murini (1880. god.) bile su godine straha i nesigurnosti gdje je u prvom planu bila sigurnost ukućana. Zbog toga skoro sve kule u Plavu i Gusinju su izgrađene u periodu između Berlinskog Kongresa i Prvog Balkanskog rata.

U miru ljudi od Boga traže zdravlje, nafaku, sreću, u vrijeme rata i nesigurnosti zaštitu.

Natpisna ovoj kuli je iskazan u svega dvije riječi: Yâ Hafiz.

²⁹ Vidi sliku br.20.

To je arapski vokativ koji uvijek u rečenici nema nikakve sintaktičke zadatke. On je odvojen, doziva i skreće pažnju. O Ti Koji čuvaš. Misao nije dovršena, trebalo bi da stoji O Ti Koji čuvaš sačuvaj svakog ko uđe u ovu kuću i svakog ko iz nje izađe, na primjer. Međutim, kada smo u teškoj situaciji, koja graniči sa očajem i beznađem nema vremena za riječi. Sa druge strane kada su duhovnost i vjerski ushit najizraženiji nema riječi, one tada posustaju, i bivaju oskudne. Tada čovjek zašuti i prepusti se emocijama koje ga zapljuskuju poput talasa, čak i vrijeme i prostor koji ograničuju i konkretizuju našu egzistenciju gube svoj značaj. Vokativom O Ti Koji čuvaš iskazana je jedna jezgrovita i snažna dova najboljem Čuvaru i Zaštitniku. Nakon prizivanja Allaha tim Njegovim imenom svaka druga riječ je suvišna. Nemamo čak ni ime vlasnika, niti ime graditelja. Nakon vokativa-dove navedena je godina izgradnje kule.

2.9. Natpis na kuli Nekovića

Geografske koordinate 42.5631267, 19.8329585

يا حافظ

مالكى الماس

و رمضان اغلرك

همت آثار خيره لريدر

سنة ١٣٢٤ عربي

Yâ Hâfiz

Mâlik-i Elmâs

Ve Ramadân ağaların

Himmet-i âsâr hayreleridir

Sene 1324 'arebî

Prijevod:

Ti Koji čuvaš (štitiš)

Vlasnici Elmas

I Ramazan age

Neka su s hajrom tragovi njihovog truda

Godina 1324. Arapski kalendar (1906/07)"

Natpis sa kule Nekovića je bio uklonjen prilikom renoviranja kule. Ploča sa natpisom je tokom radova nestala. Natpis je sačuvan samo na rijetkim fotografijama. Uspio sam doći do fotografije natpisa zadovoljavajućeg kvaliteta koju prilažem u dodatku svog rada (slika br. 23.)

Kao i prethodni tarihi ovaj počinje arapskom imenicom u vokativu Yâ Hafiz. Činjenica da nekoliko natpisa počinje riječima Yâ Hafiz govori nam koliko se stanovništvo osjećalo nesigurnim. Interesantno je i to da se svi tarihi koji sadrže tu sintagmu nalaze u Gusinju a da nijedan nije prisutan u Plavu. Ako tome dodamo i arhitektonske razlike a prije svega činjenicu da su na plavskim kulama stepenice građene spolja a u Gusinju unutar kule govori nam da je Plav u to vrijeme bio sigurnije mjesto za život u odnosu na Gusinje. Jedan od razloga je i blizina boravišta albanskog plemena Klimente koje je u nekoliko navrata izvršilo pljačkaške pohode na Gusinje.

Mâlik-i Elmâs Ve Ramadân aġaların Riječ Mâlik-i je u perzijskoj genitivnoj vezi te nam daje informacije o vlasnicima kule: Elmas i Ramadan. Ibrić je ovu riječ pročitao kao Bâliç (prezime vlasnika kule). Međutim na fotografiji natpisa koju sam imaona uvid i koju prilažem u dodatku ovog rada jasno se vidi da piše mâlik-i (مالکی).

Himmet-i âsâr hayreleridir – u rječnicima osmanskog jezika pronašli smo da riječ himmet (همت) znači napor, rad, dok riječ âsâr znači tragovi, znamenja, spomenici te sam čitavu konstrukciju preveo: Neka su s hajrom tragovi njihovog truda.

Navedenu konstrukciju Ibrić nije pročitao.

Njegovo čitanje i prijevod natpisa glase:

“Yâ Hâfiz

Bâliç Elmâs

Ve Ramadân aĝaları

Sene 1324

Prijevod:

Ti Koji čuvaš (štitiš)

Balić Elmas

I Ramazan age

Godina 1324. (1906/07)"³⁰

U nastavku natpisa nalaze se imena vlasnika kuće i godina izgradnje.

2.10. Natpis na kuli Gacovića

Geografske koordinate 42.5633870, 19.8348870

يا حافظ

قل مبارك يا حنان صاحبي

غالب و طاهر بنان قپلان

۱۳۲۲ رومي

Yâ Hafiz

Kil mübarek ya Hannan sahibini

Galib ve Tahir binân Kaplan

1322 Rumi

³⁰ Halil Markišić, *Kulturno-istorijsko nasljeđe plavsko-gusinjskog kraja*, 2012., str. 239.

Prijevod:

O Ti Koji čuvaš (štitiš)

Učini blagoslovljenim o Ti Koji si Milostiv vlasnika

Galib i Tahir sinovi Kaplanovi

1322. rumijska godina (1904. godina)³¹

I ovaj natpis počinje arapskomimenicom u vokativu Yâ Hafiz.

Ponovo vlasnici kuće u samim temeljima, od samog početka izgradnje svog doma traže zaštitu Allaha. Natpis je iznad vrata. Da prilikom svakog ulaska i izlaska iz kuće podsjeća na traženje zaštite Allaha.

قل مبارك يا حنان صاحبي

Ova rečenica je zanimljiva po pitanju sintakse. Na početku rečenice nalazi se turski glagol kılmak u imperativu (optativu) drugog lica jednine. Ustaljeni redosljed riječi bio bi sahibini mübarek kıl. Riječ mübarek i glagol kılmak grade novi kompozitni glagol mübarek kılmak (učiniti blagoslovljenim). Predikatu je mjesto na kraju rečenice, međutim ovdje je došlo do inverzije te je glagol došao na početku rečenice. Na dalje, čak i u samom kompozitnom glagolu je došlo do inverzije – pomoćni glagol je došao prije svoje dopune. To je jako neobična pojava ako se uzme u obzir da pomoćni glagol i njegova dopuna čine čvrstu semantičko-sintaksičku vezu koja zahtijeva da dopuna dođe neposredno prije glagola. To sveto pravilo turske sintakse je narušeno. Vokativ ya Hannan mogao je doći na početku rečenice ili na kraju rečenice. U našem slučaju došao je između glagola i objekata što je neobična pozicija vokativa. Vokativ nikada nema neku funkciju u rečenici, to je umetnuti dio koji ima referencijalnu ulogu, kao umetnuti dio u ovoj rečenici razdvaja glagol i objekat te ova rečenica dodatno izgleda razlomljeno.

Očito je da autor tariha oponaša poeziju. Inverzijom se pomjera i značenjski akcenat. U turskom jeziku semantički akcenat je na kraju rečenice, u našem slučaju to je riječ sâhibini.

³¹ Isto, str. 243.

U nastavku tariha navode se vlasnici kuće Galib i Tahir, Kaplanovi sinovi.

Na kraju tariha navedena je godina izgradnje ove kule: 1322. godine po rumijskom kalendaru što odgovara 1904. godini po gregorijanskom kalendaru. Ovo je jedan od rijetkih natpisa u plavsko-gusinjskom kraju iskazan rumijskim kalendarom.

2.11. Natpis na kuli Hadžihasovića

Geografske koordinate: 42.5623060, 19.8332970

ما شاء الله كان

عون حقله تمام الدو بو بنا

صاحبلك

مسعود ايله يا مولانا

خانه مديري الحاج خير الدين

سنة ١٣٢٥

١٣٢٣

Maşaallahu kâne

Avn-i Hakkla tamam oldu bu bina

Sahiblerine mesud eyle yâ Mevlânâ

Hane müdiri(vjerovatno) el-hacc Hayruddin

Sene 1325

1323

Prijevod:

Kako Allah zeli biva

Božijom pomoću dovrši se ova zgrada

Njene vlasnike ti poživi o Gospodaru

Starješina kuće Hadži Hajrudin

Godina 1325. (1907/08.)

1325. (1905/08)

Maşaallahu kâne – još jedan Natpis počinje riječima biva kako Allah hoće.

Avn-i Hakkla tamam oldu bu bina – riječ avn arapskog je porijekla i znaci pomoć. Avn-i hakk perzijska je genitivna veza. Riječ hakk sa postpozicijom ile gradi konstrukciju koja ima funkciju adverbijala za način. Tamam olmak je predikat ove rečenice dok je subjekat bu bina inverzijom došao nakon predikata.

Sahiblerine mesud eyle yâ Mevlânâ – O ti koji si Zaštitnik, učini sretnim njene vlasnike – u još jednom tarihu srećemo glagol eylemek. To je pomoćni glagol čija je dopuna arapski particip pasivni koji je kao glagolski pridjev postao semantička dopuna turskog glagola eylemek. Sahiblerine je dopuna kompozitnog glagola mesud eylemek. Ya Mevlana je riječ u vokativu, Mevlâ je particip aktivni glagola vela yeli (arapski štititi) koja je dobila prisvojni arapski sufiks na (naš). u obliku Mevlana riječ je jako frekventna i u perzijskom i u osmanskome jeziku.

Hane müdiri (vjerovatno) el-hacc Hayruddin Sene 1325 1323 – na kraju natpisa nalazi se ime starješine kuće. Umjesto neke druge odrednice kao što je ime oca, ime plemena ili slično, vlasnik je dao da se napiše uz ime samo njegova titula haccı. S obzirom na teškoće obavljanja hadža u to vrijeme ne čudi nas poklanjanje tolike pažnje ovoj tituli.

2.12. Natpis na kuli Fera Radončića

Geografske koordinate: 42.56368630, 19.8321690

حسين بن نورادين

سنة ١٣١٥

اوسته طاهر

Hüseyn bin Nûru-d-dîn

Sene 1315

Usta Tahir

Prijevod: Husejin sin Nurudinov

Godina 1315 (1897/1898.)

Majstor Tahir

Na ovoj kuli nalazi se jako sažet natpis. Na početku je istaknuto ime vlasnika kuće: Hüseyn bin Nûru-d-dîn.

Nakon toga u drugom redu je napisana godina izgradnje kule I na kraju je istaknuto ime majstora.

Tekst natpisa je kratak, te je što se tiče leksike i gramatike teško odrediti kojim jezikom je tekst pisan, s obzirom na to da se sve upotrijebljene riječi koriste u arapskom, turskom i u perzijskom jeziku. Treba napomenuti da je ovaj natpis na turskom jeziku. Kao što je i u ovom radu vidljivo, na ovom prostoru u tom vremenskom okviru turski jezik se koristio za ovu vrstu teksta.

2.13. Natpis na kuli Sokolj Dede

Geografske koordinate: 42.5638248, 19.8866812

عمل پشار و عمر دبره

صاحب و مالك

صقول و زف سوران

“Amel-i Yaşar ve Ömer Debra

Sâhib ve mâlik

Sokol ve Zef Curan (vjerojatno)

Sene 1309. (vjerojatno)

Prijevod:

Uradili su Jašar i Omer Debra

Vlasnik i posjedovatelj

Sokolj i Zef Curan"³²

Godina 1309? (1891/92.)

Natpis na kuli Sokolj Dede nalazi se na prednjoj strani kuće između prozora i čardaka uzidan u zid drugog sprata. Takvo pozicioniranje natpisa je jedinstveno u plavsko-gusinjskom kraju. Natpis je nemoguće pročitati sa zemlje, čak je jako teško napraviti jasnu fotografiju natpisa.

Moja je pretpostavka da su graditelji kule željeli da natpis bude na nepristupačnom mjestu kako bi bio sačuvan.

Vlasnici kule su bili Albanci, po vjeroispovijesti katolici, što nam potvrđuje da su i pripadnici drugih konfesija na ovom području koristili tarih na turskom jeziku da označe važne događaje.

³² Halil Markišić, *Kulturno-istorijsko nasljeđe plavsko-gusinjskog kraja*, 2012., str. 258.

Amel-i Yaşar ve Ömer Debra - na početku natpisa nalaze se imena majstora. Riječ amel je imenica i nalazi se u perzijskoj genitivnoj vezi sa imenicama Yaşar i Ömer.

Sahib ve malik – Vlasnik, jedna od glavnih karakteristika arapskog jezika u gotovo svim funkcionalnim stilovima je česta upotreba sinonima. Nerijetko se navodi po nekoliko sinonima za određeni pojam.

Poznavanje i česta upotreba sinonima bili su pokazatelj bogatstva jezika kao i učenosti govornika ili pisca.

Sokol ve Zef Curan (vjerovatno) – navedena su imena vlasnika kule.

Sene 1309. (vjerovatno) – godina izgradnje kule.

2.14. Natpis na kuli Mustaf Hadžijinoj

Geografske koordinate : 42.5619678, 19.8866812

يا حافظ

سنة ١٣٢٥

١٣٢٣

عون حقله تمام اولدي

بو بنا صاحبلك

مسعود ايله يا اله

خانه مديري مصطفى

Ya Hafiz

1325. Sene 1323

Avn-i Hakkla tamam oldu

Bu bina sahiblerin

Mes'üd eyle yâ ilahi

Hane müdiri Mustafa

Prijevod:

O Ti Koji čuvaš (štitiš)

1325(1907/08) Godina 1323 (1905/06)

Uz pomoć Božiju dovršena je

Ova kuća. Vlasnike

Njene sretnim učini o Bože

Starješina kuće Mustafa

Ya Hafiz - još jedan natpis počinje vokativom Yâ Hafiz.

U drugom redu natpisa nalaze se dvije godine. Jedna predstavlja početak a druga završetak izgradnje ove kule.

Avn-i Hakkla tamam oldu bu binâ – ova rečenica slijedi pravila turske sintakse. Predikat rečenice je glagol tamam olmak dok je konstrukcija avni Hakkla adverbijal načina.

Sahiblerin Mes'üd eyle yâ ilahi – Njene vlasnike sretnim učini o Bože. Ponovo imamo glagol eylemek u optativu kao predikat. Njegova dopuna je particip pasivni mes'üd dok je njegov objekat riječ sahiblerin na kojoj nedostaje „i“ (ی) da bi bila u akuzativu.

Sead Ibrić je posljednji red natpisa pročitao kao: Mes'üdüri Mustafâ.³³ Uvidom u natpis došao sam do čitanja koje sam predhodno naveo.

³³ Halil Markišić, *Kulturno-istorijsko nasljeđe plavsko-gusinjskog kraja*, 2012., str. 260.

2.15. Natpis na kući Ismeta Radončića

Geografske koordinate 42.5625461, 19.8380702

لا إله إلا الله

محمد رسول الله

عمل أوسته عمر

ما شاء الله

صاحب و مالك

زمبر بن بكر

سنة ١٣٢١

La ilâhe Allâh

Muhammed resû lillâh

‘Amel ustâ Ummer.

Mâşâllâh

Sâhib ve mâlik

Zumber bin Bekir

Sene 1321(vjerovatno)

Prijevod:

Nema boga osim Allaha

Muhammed je Allahov poslanik.

Majstor Omer.

Kako Allah želi

Vlasnik i posjedovatelj

Zumber sin Bekirov Godina 1321. (1903/04)

U djelu Halila Markišića navodi se samo drugi dio natpisa³⁴. Obilazeći objekte na kojima se nalaze tarihi saznao sam da su potomci Ismeta Radončića porušili staru kuću na kojoj je bio tarih a koju je Halil Markišić obišao pripremajući svoju knjigu, te na njenom mjestu napravili novu. Nova kuća ima dva ulaza a vlasnici su iznad ulaznih vrata postavili dvije kamene ploče sa natpisima koje su bile ugrađene na staroj kući.

Natpis je dakle urađen iz dva dijela na dvije kamene ploče.³⁵ Po vrsti kamena, boji slova, rukopisu, vidimo da te dvije ploče sa natpisima čine cjelinu. U svom djelu Markišić daje fotografije, prijevod i transakciju samo druge ploče sa natpisom.

Na prvoj ploči se nalazi šehadet, riječi kojima se potvrđuje pripadnost islamu (riječi Nema boga osim Allaha, Muhammed je Allahov poslanik).

Ova konstrukcija nije pravilno napisana. Između riječi lâ ilâhe i riječi Allâh nedostaje čestica izuzimanja illâ (osim).

U drugom redu u riječi resûl nedostaje slovo “l” (ل) dok u riječi Allâh nedostaje elif.

Na kraju ovog dijela natpisa nalazi se ime graditelja – Omer. Slovo “r” (ر) nije jasno vidljivo.

Na početku drugog dijela tariha se nalazi rečenica Maşallah – biva što Allah hoće.

Sahib ve malik – vlasnik, kao što smo naprijed istakli, i na ovom mjestu autor tariha koristi sinonime što je jedna od karakteristika klasičnog arapskog i osmanskog jezika.

Vlasnik kuće je Zumber sin Bekirov.

Na kraju natpisa se nalazi godina izgradnje kule, 1321. (1903/04) godina.

³⁴ Isto, str. 323.

³⁵ Vidi slike br. 34. i 35.

III ORNAMENTI I SIMBOLI NA DŽAMIJAMA I KULAMA PLAVSKO-GUSINJSKOG KRAJA

Pored natpisa na džamijama i kulama uklesani su i simboli.

- Mjesec i zvijezda

Najčešći simbol prisutan na kulama i džamijama plavsko-gusinjskog kraja je mjesec i zvijezda. Na kuli Šaćir-bega se ovaj simbol nalazi na dva mjesta: na sredini luka iznad vrata dijeleći natpis na dva dijela i u uokvirenom krugu u kojem je upisano: Padişaha çok yaşa ispod navedenog teksta. Oba simbola su u obliku slova nun (ن), polumjesec je položen ispod zvijezde sa otvorom prema gore.

Na Hadžihasovića kuli iznad natpisa nalazi se uokvireni pravougaonik u čijem centru se nalazi mjesec i zvijezda u obliku slova nun. Zvijezda ima pet krakova i stilizovana je poput cvijeta.

Na kuli Fera Radončića na sredini luka iznad vrata nalazi se još jedna mjesec i zvijezda u obliku slova nun. Zvijezda ima šest krakova i stilizovana je poput cvijeta.

- Osmanlijska zvijezda

Zvijezda je čest simbol na kulama plavsko-gusinjskog kraja.

Na kuli Šaćir-bega nalazi se zvijezda koja ima osam krakova unutar koje je napisano Padişaha çok yaşa. Iznad luka nad vratima nalaze se dvije stilizovane zvijezde.

Tri stilizovane zvijezde se nalaze na lijevom stubu kule Fera Radončića.

Iznad natpisa na kuli Hadžimušovića nalaze se dvije zvijezde koje imaju po šest krakova.

Na natpisu na kuli Hodžića u gornjem desnom uglu nalazi se zvijezda koja ima šest krakova.

Na kuli Nekovića ispod natpisa nalaze se dvije zvijezde petokrake između kojih se nalazi polumjesec otvoren prema dolje.

Polumjesec otvoren prema gore nalazi se na lijevom stubu vrata kule Fera Radončića.

Prvi dio natpisa na kuli Mustaf-hadžijinoj nalazi se u krugu. Unutar kruga nalazi se veliki broj krakova koji simboliziraju svjetlost. Kao da Allahovo ime Hâfiz – Onaj koji štiti isijava svjetlost.

Na kulama se nalaze i simboli oružja:

- Sablja

Simbol sablje se nalazi na unutrašnjim dijelovima stubova ulaznih vrata na kuli Šaćir-bega.

Sablje su okrenute prema gore što simbolizuje spremnost na borbu.

Na desnom uglu kule Aga Šabovića na kamenu čošniku nalazi se simbol sablje vodoravno položene.

Na dvijema kulama nalaze se simboli vatrenog oružja:

- Puška

Na desnom stubu kule Fera Radončića nalazi se simbol puške okrenute prema zemlji.

- Pištolj

Na unutrašnjem dijelu desnog stuba ulaznih vrata kule Šaćirbega ispod simbola sablje nalazi se simbol pištolja okrenutog prema zemlji.

Okretanje vatrenog oružja prema zemlji šalje poruku da su stanovnici kuće “spuštenog oružja”, ne žele borbu ali su za nju spremni.

- Čekić

Simbol čekića se nalazi uklesan na jednom kamenom bloku na kuli Aga Šabovića.

- Brkovi

Na lijevom uglu kule Aga Šabovića na kamenu Čošniku nalazi se simbol brkova. Vlasnik kule naložio je graditeljima kule da u kamenu ovjekovječe njegove brkove koji su u to vrijeme bili simbol muškosti.

- Dojke

Na suprotnoj strani u istoj visini na uglu na kamenu čošniku kule Aga Šabovića nalazi se simbol dojki.

- Makaze

Na unutrašnjem djelu lijevog stuba ulaznih vrata na kuli Šaćir-bega ispod simbola sablje nalazi se simbol makaza.

- Palma

Simbol palme se nalazi na dvijema kulama. Na kuli Alja Hak-Zukovog Cirikovića iznad natpisa nalaze se tri simbola koji predstavljaju palmu. Na kuli Gacovića iznad natpisa u lijevom i desnom uglu nalaze se dva simbola koji predstavljaju palmu.

- Ibrik

Na donjem lijevom uglu kule Aga Šabovića nalazi se simbol ibrika.

ZAKLJUČAK

Analizom tariha na kulama i džamijama u Plavu i Gusinju došli smo do sljedećih zaključaka:

Tarihi koji su bili predmetom ovog rada gotovo u pravilu imaju sljedeću strukturu:

- Dova – na početku natpisa gotovo u pravilu se nalazi dova, ona je nekada izostavljena, nekada je iskazana vokativom – prizivanjem Allahovog imena. Na jednom natpisu imamo samo dovu iskazanu vokativom Ya Hafiz i godinu izgradnje, dok su imena vlasnika i graditelja izostavljena.
- Ime vlasnika – obično se nalazi nakon dove,
- Ime graditelja (majstora) obično se nalazi nakon imena vlasnika, ima slučajeva kada se ime graditelja nalazi na kraju natpisa, nakon godine izgradnje, ili prije imena vlasnika
- Datum – datum je jedan od osnovnih i glavnih elemenata svakog tariha. Čak je i tarih kao knjizevno-dokumentarna vrsta dobila ime po datumu (tarih – arapski datum)
Godina se obično nalazi na kraju natpisa. Nerijetko se navode dvije godine od kojih jedna predstavlja početak a druga završetak radova. Takav je slučaj sa tarihom na džamiji Šabovića (navode se dvije godine 1316 I 1318), te na kuli Hadžihasovića i Mustaf-hadžijinoj kuli (na ovim kulama se navode iste godine: 1325 i 1323 godina). Godina je nekada odvojena od osnovnog teksta natpisa i napisana na jednom od uglova kamene ploče. Na tarihu Stare džamije godina je iskazana dvojako: brojevima i ebdzedom (brojevnom vrijednošću slova). Iskazivanje datuma brojevnim vrijednošću slova bila je praksa u tarihima kao pjesničkoj vrsti.
Pored godine na kuli Šaćir-bega naveden je i hidžetski mjesec (muharrem) dok je na kuli Rašića naveden mjesec Haziran (jun) dok je godina iskazana hidžretskim kalendarom. Na tarihu kule Alja Hak-Zukovog, pored godine imamo i mjesec i dan izgradnje kule te je datum potpun (20. maj 1319. rumijske godine). Na šesnaest tariha godina je iskazana hidžretskim kalendarom. Na kuli Nekovića upotrijebljen je izraz ‘arabī kao oznaka hidžretskog kalendara. U dva tariha na kulama Alja Hak-Zukovog Cirikovića i na kuli Gacovića datum je iskazan rumijskim kalendarom.

Najstariji natpis je iz 1869/ 1870 godine, nalazi se na Staroj džamiji i predstavlja datum renoviranja džamije. Najnoviji natpisi su iz 1907/1908 godine i nalaze se na kuli Hadžihasovića i Mustaf-hadžijinoj kuli. Što znači da su svi tarihi napisani u rasponu od 39 godina.

Što se tiče glagola, u tarihima koji su bili predmetom ovoga rada javljaju se sljedeći glagoli:

Pomoćni glagol eylemek javlja se u četiri tariha (na Staroj džamiji kuli Šaćir-bega, kuli Hadžihasovića i Mustaf-hadžijinoj kuli) njegova dopuna u svim slučajevima bili su arapski participi.

Glagol etmek javlja se dva puta.

Glagol olmak javlja se osam puta.

Glagol kilmak se susreće tri puta.

Glagol gelmek upotrijebljen je dva puta u natpisu na kuli Rašića.

Glagol gitmek upotrijebljen je dva puta u istome natpisu.

Šesnaest glagola ima funkciju predikata od kojih je četiri u prošlom vremenu dok je dvanaest u optativu. Razlog česte upotrebe optativa leži u samoj prirodi tariha i njihovoj strukturi. Jedan od glavnih dijelova tariha je dova što je u stvari izražavanje želje a optativ je najpodesniji glagolski oblik za tu namjenu.

U četiri natpisa je u potpunosti izostavljen predikat. Na džamiji Redžepagića (Târîh sene 1388), na kuli Fera Radončića (Hüseyn bin Nüradin sene 1310 usta Tahir) i na kuli Sokolj Dede (Amel-i Yaşar ve Ömer Debra Sâhib ve mâlik Sokol ve Zef Curan Sene 1309).

U svih 18 natpisa prisutne su konstrukcije bez predikata:

Majstor – ime majstora

Vlasnik – ime vlasnika

Datum – godina izgradnje objekta.

U svim slučajevima su izostavljeni kopulativni nastavci glagola imek koji su nosioci predikativnosti.

Osnovna funkcija tih dijelova tariha je saopštjenje informacije koje je toliko naglašeno da dolazi do kompresije i sabijanja jezičkih elemenata gdje se izostavlja sve što se može izostaviti a da se ne naruši razumijevanje saopštenog. Riječ je o tabeličnom prikazu informacija (naziv informacije: informacija) čime se postiže kratkoća i jasnost.

Particip na en/an upotrijebljen je tri puta.

Relativ-ekvativ (oldukça) upotrijebljen je jednom.

Gerund na erek/arak upotrijebljen je jednom.

Sedam upotrijebljenih rečenica su na arapskom jeziku i sve predstavljaju izreke:

Mâ şâllâhu kâne – upotrijebljeno je dva puta

Yâ Mufettiha'l-ebvâb iftah lenâ hayre'l-bâb

Men sabere ve gafere semere zafere

Rabbi yessir la tu'assir

La ilâhe Allâh Muhammed resû lillâh

Hâzâ min fadli Rabbî.

Što se tiče ostalih gramatičkih konstrukcija iz arapskog jezika prisutne su dvije genitivne veze:

Es-sâhib hâze-l-mescidi-ş-şerîf i

Dâru ikbâlihîm,

Kao i imenice u arapskom vokativu (upotrijebljene dvanaest puta) :

Yâ Hafiz šest puta

Yâ Rabb tri puta

Yâ Mufettiha'l-ebvâb – jednom

Yâ Hannân jednom i

Yâ Mevlânâ jednom.

Perzijske genitivne veze takođe su prisutne u natpisima.

Analizirajući leksiku u natpisima na džamijama i kulama plavsko-gusinjskog kraja zaključuje se da dominiraju leksičke jedinice porijeklom iz arapskog jezika i čine 67% jezičkog materijala. Izvorno turske riječi čine 29,5% leksičkih jedinica upotrijebljenih u natpisima, dok

riječi iz perzijskog jezika čine 1,8%. Zanimljivo je da se javljaju i riječi izvorno iz albanskog jezika te čine 0,9% jezičkog materijala a predstavljaju vlastita imena vlasnika kule-

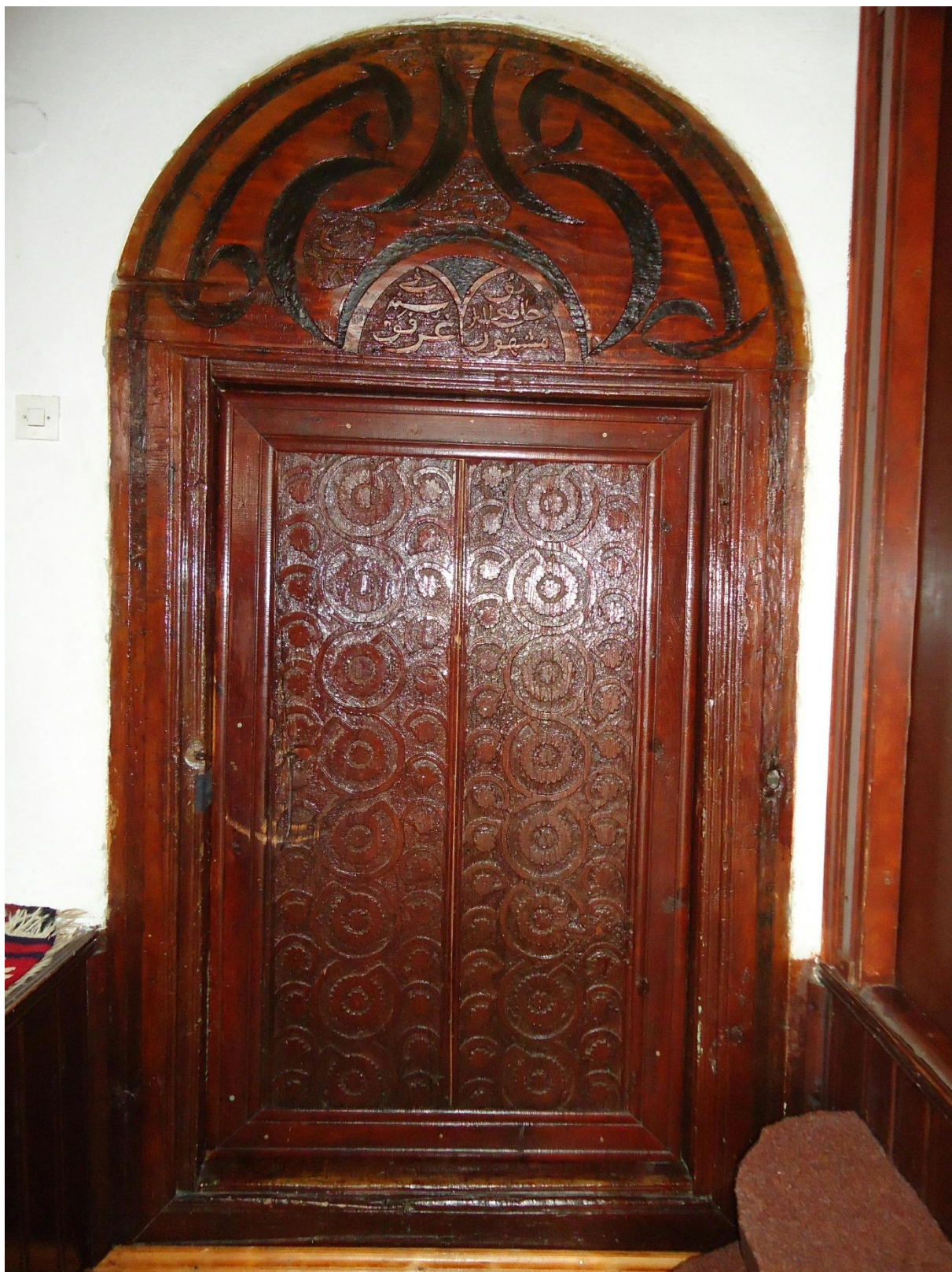
Na kraju možemo zaključiti da natpisi na džamijama i kulama plavsko-gusinjskog kraja ne spadaju u književnu vrstu tariha koja je prisutna u osmanskoj književnosti već imaju informativno-dokumentarni karakter. Ipak je u tarihima prisutna tendencija oponašanja jezika poezije koja se ogleda u čestim inverzijama jezičkih konstituenata teksta.

IZVORI I LITERATURA

1. Čaušević, Ekrem, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Zagreb, 1996.
2. Hagopian, V.H., *Key to the Ottoman-Turkish Conversation-grammar*, Heidelberg, Julius Groos, 1908.
3. Jahić, Mustafa, *Arapska gramatika u djelu al-Fawa'id al-'abdiyya Mustafe Ejubovića*, Sarajevo, 2007.
4. Jahić, Mustafa, *Arapski jezik u islamski naukama povezanost i međusobni uticaji*, Sarajevo, 2012.
5. Markišić, Halil, *Kulturno-istorijsko nasljeđe plavsko-gusinjskog kraja*, 2012.
6. Memić, Mustafa, *Bošnjaci (Muslimani) Crne Gore*, Podgorica, 2003
7. Memić, Mustafa, *Korjeni zla i nasilja*, Sarajevo, 2000.
8. Memić, Mustafa, *Plav i Gusinje u prošlosti*
9. Muftić, Teufik, *Gramatika arapskog jezika*, Sarajevo, 1998.
10. Muftić, Teufik, *Rječnik arapskog jezika*, Sarajevo, 1997.
11. Nametak, Fehim, *Divanska poezija XVI i XVII stoljeća u BiH*, Institut za književnost i Svjetlost, Sarajevo, 1991.
12. Tarih na kući Ismeta Radončića
13. Tarih na kuli Alja Hak Zukovog Cirikovića
14. Tarih na kuli Fera Radončića
15. Tarih na kuli Gacovića
16. Tarih na kuli Hadžihasovića
17. Tarih na kuli Hadžimušovića
18. Tarih na kuli Hodžića
19. Tarih na kuli Mulamekića
20. Tarih na kuli Mustaf Hadžijinoj
21. Tarih na kuli Nekovića
22. Tarih na kuli Rama Dema-begova
23. Tarih na kuli Rašića
24. Tarih na kuli Sokolj Dede
25. Tarih na kuli Šaćir-bega
26. Tarih na kuli Šiljkači
27. Tarih na Redžepagića džamiji
28. Tarih na Staroj džamiji
29. Tarih na Šabovića džamiji
30. Yakıt, İsmail, „Osmanlı-Türk Kültür ve Medeniyetinde Tarih Düşürme Sanatı“, *Türkler Ansiklopedisi*, tom 11., str. 515. – 519.

DODATAK

Slika br.1. Natpis na Staroj džamiji

slika br. 2. Natpis na Staroj džamiji

Slika br. 3. Natpis na Staroj džamiji

slika br. 4. Natpis na Staroj džamiji

slika br. 5. Natpis na Staroj džamiji

slika br. 6. Natpis na Staroj džamiji

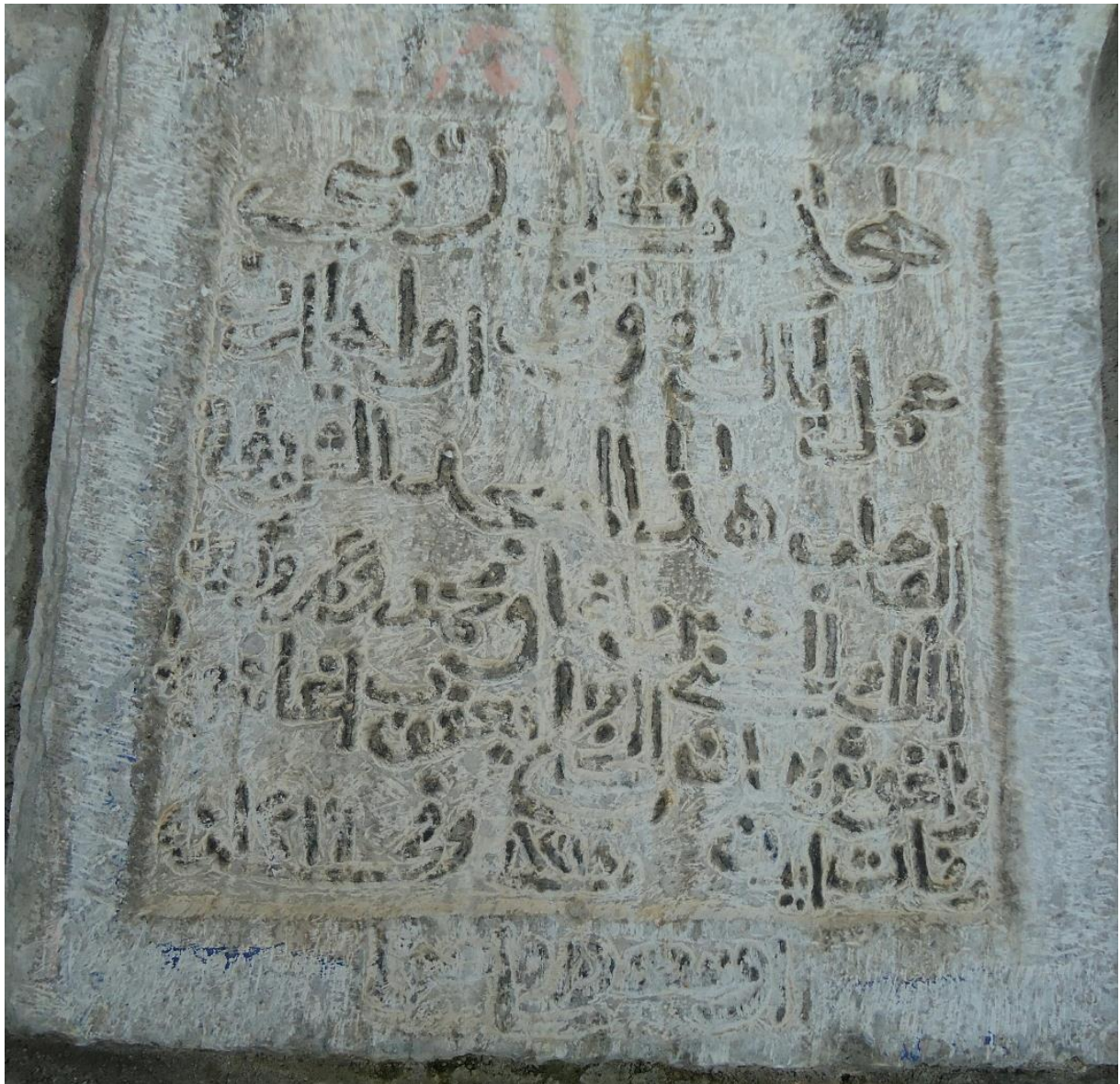
slika br. 7. Natpis na Redžepagića džamiji

slika br. 8. Natpis na Redžepagića džamiji

Slika br. 9. Natpis na Šabovića džamiji

Slika br. 10. Natpis na džamiji Sultaniji

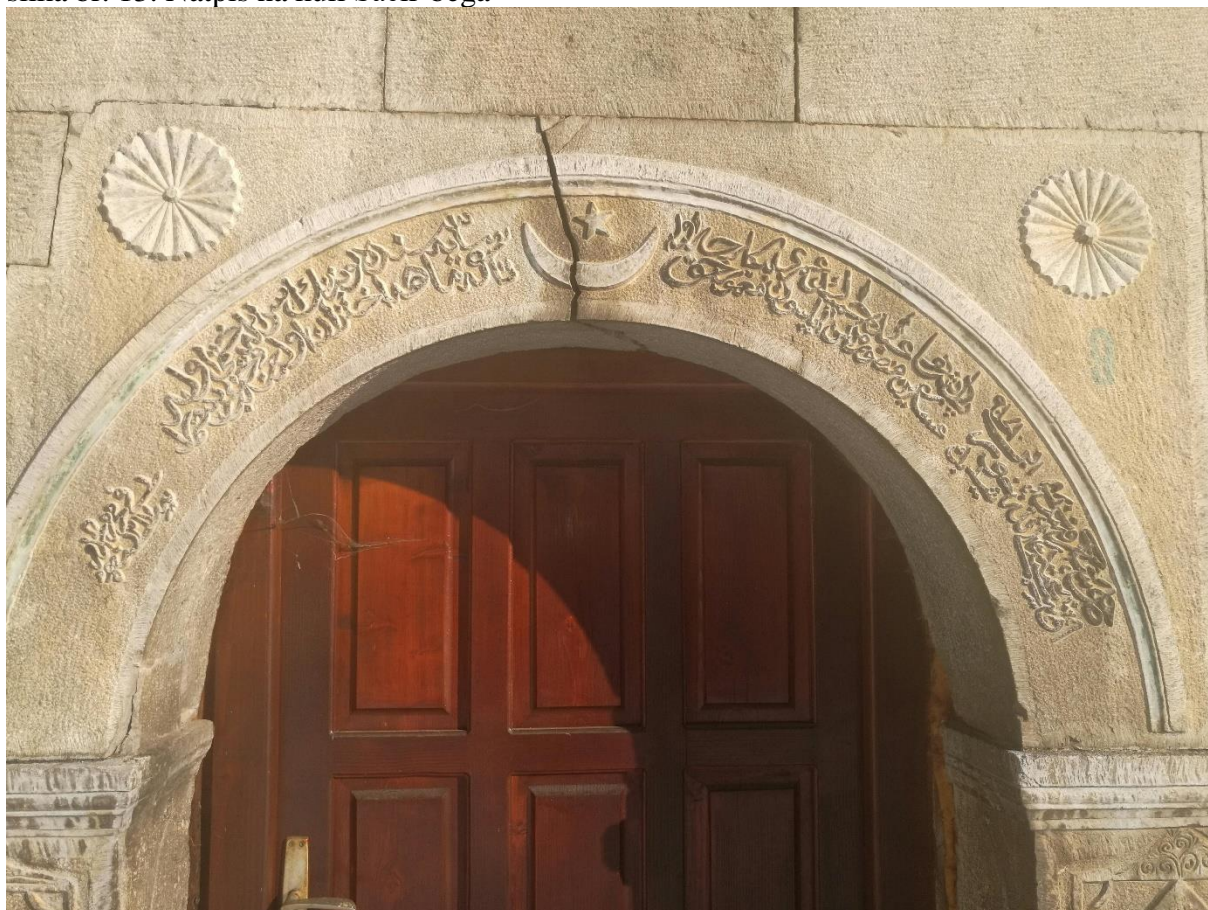
Slika br. 11. Natpis na kuli Šaćir-bega

slika br. 12. Natpis na kuli Šaćir-bega

slika br. 13. Natpis na kuli Šaćir-bega

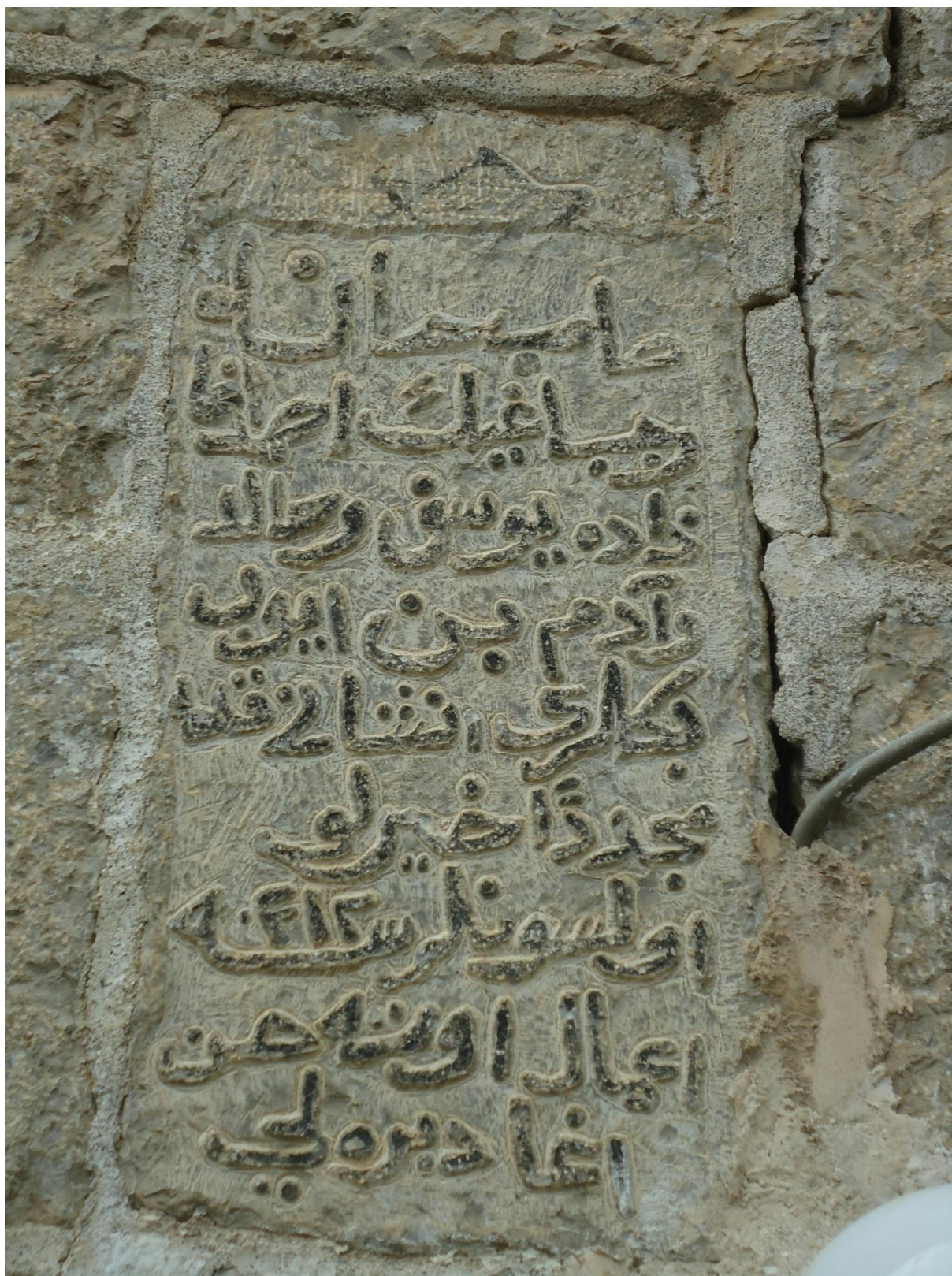
slika br. 14. Natpis na kuli Šaćir-bega

Slika br. 15. Natpis na kuli Šaćir-bega

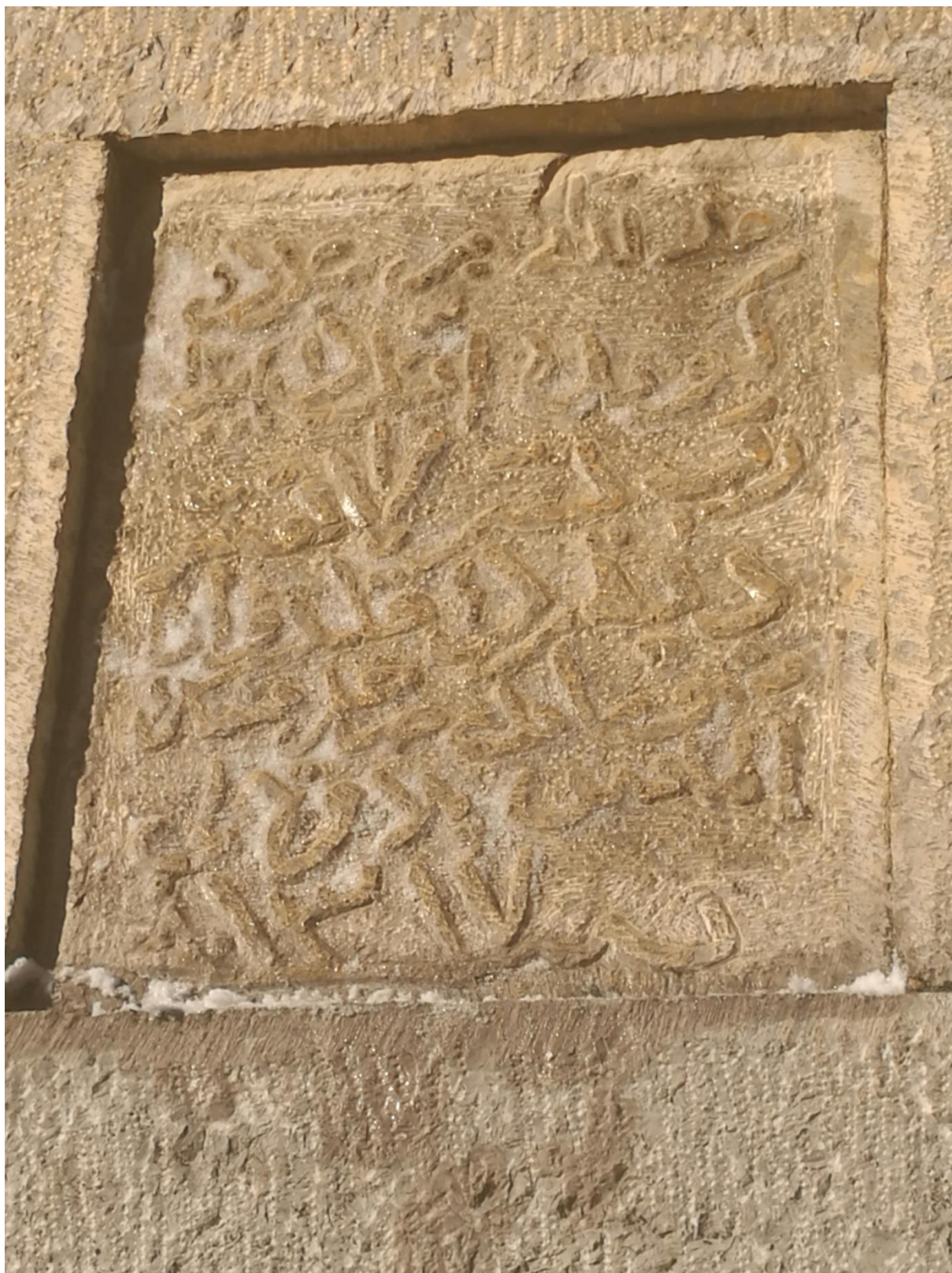
Slika br. 16. Natpis na kuli Rama Dema-begova

Slika br. 17. Natpis na kuli Hadžimušovića

Slika br. 18. Natpis na kuli Šiljkači

Slika br. 19. Natpis na kuli Hodžića

Slika br. 20. Natpis na kuli Alja Hak-Zukovog Cirikovića

Slika br. 22. Natpis na kuli Mulamekića

Slika br. 23. Natpis na kuli Nekovića

Slika br. 24. Natpis na kuli Gacovića

Slika br. 25. Natpis na kuli Hadžihasovića

Slika br. 26. Natpis na kuli Fera Radončiča

Slika br. 27. Natpis na kuli Fera Radončiča

slika br. 28. Natpis na kuli Fera Radončića

Slika br. 29. Natpis na kuli Fera Radončića

Slika br. 30. Natpis na kuli Sokolj Dede

Slika br. 31. Natpis na kuli Sokolj Dede

Slika br. 32. Natpis na kuli Sokolj Dede

Slika br. 33. Natpis na kuli Mustaf-hadžijinoj

Slika br. 34. Natpis na kući Ismeta Radončića

Slika br. 35. Natpis na kući Ismeta Radončića

Slike br. 36. I 37. Simboli I ornamenti na kuli Šaćir-bega

slike br. 38 I 39. Simboli I ornamenti na kuli Šaćir-bega

slika br. 40. Simbol na kuli Šaćir-bega

Slika br. 41. Simbol na kuli Šaćir-bega

Slika br . 42. Simbol na kuli Aga Šabovića

Slika br. 43. Simbol na kuli Aga Šabovića

slika br. 44. Simbol na kuli Aga Šabovića

slika br. 45. Simbol na kuli Aga Šabovića

slika br. 46. Simbol na kuli Aga Šabovića

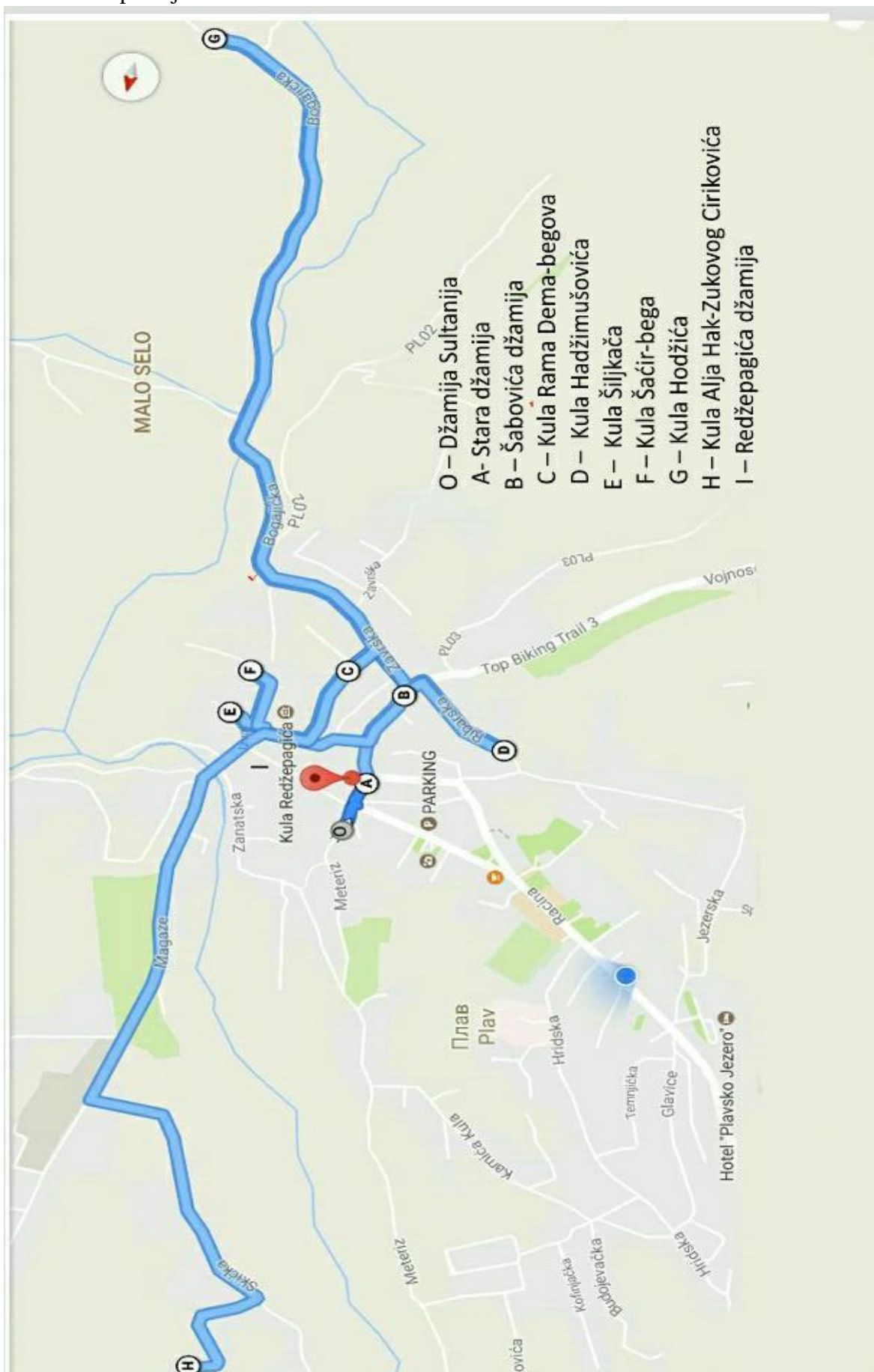
Slika br. 47. Simbol na kuli Aga Šabovića

Slike br . 48. I 49. Simboli na kuli Fera Radončica

Slika br. Mapa objekata sa tarihima u Plavu

Slika br. Mapa objekata sa tarihima u Gusinju

